

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Навчально-науковий інститут публічного управління та адміністрування
Кафедра місцевого самоврядування та регіонального розвитку

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри місцевого
самоврядування та регіонального розвитку
_____ О. М. Штиршов
“ _____ ” _____ 2024 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти
магістр
(ступінь вищої освіти)

на тему: **УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОБОРОНИ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ
УКРАЇНСЬКОЇ АВТЕНТИЧНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ**

Керівник: Доктор філософії, PhD
Слободянюк Дмитро Сергійович

Рецензент: Доктор політичних наук, професор
Євтушенко Олександр
Никифорович

Виконала: студентка VI курсу групи 637мз
Єльнікова Аліна Миколаївна

Спеціальності: 281 «Публічне управління та
адміністрування»

ОПП: «Місьцеве самоврядування»

Миколаїв – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОБОРОНИ.....	10
1.1. Сутність та концепція публічного управління у сфері оборони.....	10
1.2. Особливості публічного управління у сфері оборони.....	19
1.3. Аналіз чинних механізмів публічного управління у сфері оборони України: переваги та недоліки.....	26
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА АВТЕНТИЧНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК ОСНОВА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОБОРОНИ.....	31
2.1. Поняття української автентичності: трансформації та становлення у воєнний час.....	31
2.2. Активізація національної самосвідомості через комунікативний механізм взаємодії громадянського суспільства та сектору безпеки і оборони.....	35
2.3. Військово-патріотичне виховання як соціально-психологічний механізм публічного управління у сфері оборони.....	39
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОБОРОНОЮ УКРАЇНИ.....	46
3.1. Перспективи розвитку цивільно-військових відносин та дієвого цивільного демократичного контролю над сектором оборони в Україні як фактору зміцнення національної самосвідомості.....	46
3.2. Генерація загальнодержавної програми національно-патріотичного виховання, що базується на автентичності та безпекових потребах.....	60
ВИСНОВКИ.....	67
СИПОСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми. Захист територіальної цілісності та суверенітету України залишається однією з найактуальніших проблем для сучасної системи державного управління та основною метою для громадянського суспільства. Воєнна агресія, розпочата російською армією 24 лютого 2022 року, вимагала зміни підходів до публічного управління в сфері оборони і ще більше посилила виклики, що виникли через події 2014 року. Публічне управління в сфері оборони держави – одна з провідних галузей публічного управління в Україні. Від ефективності діяльності державних органів у цій сфері залежить життя та безпека громадян, а також збереження територіальної цілісності держави. Однією з основних причин недостатньої ефективності системи національної безпеки є неготовність органів влади до таких подій, а також неефективні заходи щодо запобігання агресії на території України та її військового стримування. У цих умовах удосконалення системи публічного управління у сфері оборони є критично необхідним для ефективного реагування на сучасні виклики, адже посилення обороноздатності потребує не лише матеріально-технічного забезпечення, але й формування стійкої ідентичності суспільства, що підтримує єдність і моральний дух.

Використання моделі української автентичності та національної самосвідомості дозволяє створити систему публічного управління, що враховує унікальні історико-культурні, соціальні та ментальні особливості українського народу. Це сприяє зміцненню внутрішньої єдності та протидії деструктивним зовнішнім впливам. Один із аспектів цієї проблеми полягає в тому, що територія нашої держави була під контролем різних держав, що мали різні системи управління, традиції, культуру та релігію. Завдяки удосконаленню механізмів публічного управління в оборонній сфері, з урахуванням автентичних моделей і узгодження політики з суспільством, підвищенню

ефективності управлінських відносин у секторі безпеки та оборони, частини якого потребують систематизації та чіткого визначення, а також розвитку оборонно-промислового комплексу як важливої частини національної економіки, можна не лише дати відсіч агресору, а й закласти основу для швидкого розвитку державних процесів та важливих сфер суспільних відносин в Україні. Однак досі залишаються невирішені питання, адже без сформованої національної ідентичності та глибоко розвинутої національної самосвідомості українське суспільство не буде внутрішньо інтегрованим і стійким, здатним адекватно відповідати на виклики глобалізованого світу та здійснити повномасштабну економічну, соціальну, воєнну й політичну модернізацію.

Кваліфікаційна робота в даному напрямку є актуальною, бо вона сприятиме накопиченню об'єктивних знань в управлінських процесах у сфері оборони на основі української автентичності та національної самосвідомості, що може мати ефективний і вагомий вплив як на опрацювання нормативно-правових актів, так і на вдосконалення практики їх застосування.

Ступінь дослідженості теми. Дослідження ґрунтується на працях вітчизняних учених, які вивчали загальні проблеми теорії та практики державного управління у сфері оборони: Беззубов Д. О., Колесникова К. О., Тулик І. І., Сурмін Ю. П., Бакуменко В. Д., Михненко А. М., Лазор О. Д., Лазор О. Я., Юник І. Г., Бондаренко К. В., Молошна О., Авер'янова В. Особливості української автентичності та національної самосвідомості як основи удосконалення механізмів публічного управління у сфері оборони відображені в роботах: Міносян А., Варипаєв О., Юрченко Л., Дембіцький С., Злобіна О., Костенко Н., Василенко С. М., Остапенко О. І., Нечипоренко Л. А., Бех І. Д., Чорна К. І., Білоцерківець І. П., Зубалій М. Д. Важливе значення для дослідження означеної проблематики мають праці сучасних українських учених, наукові інтереси яких пов'язані з вивченням взаємодії громадянського суспільства та сектору безпеки і оборони: Полякова С. Ю., Сиченко В. В.,

Лукашук М. В., Борщевський В., Василиця О., Матвеев Є., П'янковський Г., Сіцінська М. В. Практичні напрями удосконалення публічного управління обороною України були в полі зору українських мислителів: Шаповалова А. М., Бондаренко Н., Воропасва Т., Грабовська І., Талько Т., Миколюк А. В, Сиченко В. В., Лукашук М. В. При цьому вказані фахівці досліджували публічне управління у сфері оборони досить ґрунтовно, висвітлюючи в різноманітних аспектах. Проте ця проблема не втратила своєї актуальності, що й зумовлює необхідність проведення даного комплексного дослідження.

Мета і завдання. Метою даної роботи є науково-теоретичне обґрунтування публічного управління у сфері оборони, практичне дослідження української автентичності та національної самосвідомості як основи формування публічного управління у сфері оборони, і розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення публічного управління обороною України на основі моделі української автентичності та національної самосвідомості.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- розкрити сутність та концепцію публічного управління у сфері оборони;
- дослідити особливості публічного управління у сфері оборони;
- проаналізувати переваги та недоліки чинних механізмів публічного управління у сфері оборони України;
- визначити поняття української автентичності, її трансформації та становленні у воєнний час;
- розглянути активізацію національної самосвідомості через комунікативний механізм взаємодії громадянського суспільства та сектору безпеки і оборони;
- розкрити військово-патріотичне виховання як соціально-психологічний механізм публічного управління у сфері оборони;

– охарактеризувати проблеми модернізації цивільно-військових відносин та дієвого цивільного демократичного контролю над сектором оборони в Україні як фактору зміцнення національної самосвідомості;

– обґрунтувати генерацію загальнодержавної програми національно-патріотичного виховання, що базується на автентичності та безпекових потребах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при визначенні публічного управління у сфері оборони на основі моделі української автентичності та національної самосвідомості в Україні.

Предметом дослідження є публічне управління у сфері оборони на основі моделі української автентичності та національної самосвідомості в Україні.

Методи дослідження. Під час наукового дослідження, для вирішення поставлених завдань було використано комплекс як загальнонаукових, так і спеціальних методів дослідження: методи аналізу і систематизації – з метою дослідження й узагальнення вітчизняних наукових джерел для визначення ключових понять і структурних елементів концепції публічного управління у сфері оборони; метод структурно-функціонального аналізу – при визначенні особливостей публічного управління у сфері оборони; методи логічного аналізу та синтезу – для виявлення переваг та недоліків чинних механізмів публічного управління у сфері оборони України; ціннісно-нормативний метод – у процесі аналізу культурних і соціальних аспектів автентичності; синергетичний підхід – з метою визначення особливостей взаємодії різних компонентів культури оборони і вивчення впливу самосвідомості на стратегію оборони; аналітичний метод – для аналізу активізації національної самосвідомості через комунікативний механізм взаємодії громадянського суспільства та сектору безпеки і оборони; діалектичний – для визначення основних елементів військово-патріотичного виховання; індукції – з метою визначення засобів та

інструментів визначення проблеми модернізації цивільно-військових відносин та дієвого цивільного демократичного контролю над сектором оборони в Україні як фактору зміцнення національної самосвідомості; прогностичні методи використані для обґрунтування пріоритетних цілей і напрямів діяльності органів державного управління щодо генерації загальнодержавної програми національно-патріотичного виховання, що базується на автентичності та безпекових потребах; методи систематизації й узагальнення отриманих результатів, їх теоретичний аналіз покладені в основу інтерпретації отриманих результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному дослідженні теоретико-методологічних засад української автентичності та національної самосвідомості як основи формування публічного управління у сфері оборони, і розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення публічного управління обороною України на основі моделі української автентичності та національної самосвідомості. Ці положення можуть бути основою для подальшого розвитку національної оборонної стратегії, а також сприяти підвищенню ефективності публічного управління з урахуванням унікального українського контексту.

Найсуттєвіші результати кваліфікаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що:

уперше отримано – комплексне обґрунтування теоретико-методологічних засад взаємозв'язку української автентичності та національної самосвідомості як визначальних чинників формування ефективної системи публічного управління у сфері оборони; визначено модель публічного управління обороною України, що базується на інтеграції ціннісних орієнтирів української автентичності та сучасних викликів національної безпеки;

удосконалено – методичний підхід до оцінки ефективності системи публічного управління у сфері оборони на основі врахування культурно-

історичних та соціально-політичних особливостей українського суспільства; практичні механізми імплементації національної самосвідомості в процесі ухвалення управлінських рішень у сфері оборони; підходи до визначення ролі громадянського суспільства в забезпеченні обороноздатності держави шляхом розробки військово-правової парадигми взаємодії з сектором безпеки та оборони; методи військово-патріотичного виховання як частини державної політики національної безпеки, орієнтованої на зміцнення національної ідентичності;

здобуло подальшого розвитку – аналітичні підходи до оцінювання переваг і недоліків чинних механізмів публічного управління у сфері оборони України; теоретичні засади використання української автентичності як базової основи для формування нових стандартів національної ідентичності в контексті оборонної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні положення та висновки кваліфікаційної роботи, доведені до рівня конкретних пропозицій, сприятимуть підвищенню ефективності управлінських рішень шляхом інтеграції національних цінностей у практику оборонної політики, що може стати основою для подальших наукових досліджень державного регулювання у сфері оборони, для розширення, доповнення й оновлення підготовки фахівців у сфері публічного управління, зокрема через включення методик, що базуються на культурно-історичних засадах української ідентичності. Запропоновані концептуальні підходи щодо формування національної самосвідомості як основи удосконалення механізмів публічного управління у сфері оборони можуть бути використані органами державної влади під час формування й реалізації політики держави, спрямованої на формування національної єдності та підвищення довіри до інститутів публічного управління у сфері оборони.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерського дослідження були представлені та апробовані у вигляді статті: «Питання ефективності функціонування публічного управління в секторі безпеки і оборони на основі національної самобутності України» на XXVII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Могилянські читання – 2024: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів (восьми підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Кількість сторінок – 82, основного тексту - 70. Кількість використаних джерел – 72.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОБОРОНИ

1.1. Сутність та концепція публічного управління у сфері оборони

Чинний підхід до забезпечення національної безпеки та оборони України визначений Законом України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII «Про національну безпеку», Стратегією національної безпеки України та іншими законодавчими й нормативними документами. Ці акти формують систему поглядів і принципів, які регламентують забезпечення безпеки та оборони в контексті загальної системи національної безпеки. Ця система відображає сутність публічного управління у сфері національної безпеки та оборони. Сучасний етап розвитку України відкриває нові перспективи для вибудовування системних відносин із міжнародною спільнотою, заснованих на цінностях свободи й демократії, водночас стикаючись із протидією європейському вибору країни з боку окремих держав. Стратегія національної безпеки України визначає, що «російська загроза, що має довгостроковий характер, інші докорінні зміни в зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України зумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України» [1].

Сучасні реалії по-новому підкреслюють особливу роль держави у забезпеченні безпеки та оборони суспільства й нації, що спрямована на сталий розвиток, збереження їхньої ідентичності та потенціалу. Інтереси держави, які відображають усвідомлення та конкретизацію об'єктивних потреб суспільства, нації й влади, залежать від політико-економічної ситуації та узгодженості дій публічних інституцій. У цілому, забезпечення національної безпеки та оборони можна розглядати як комплекс заходів, здійснюваних державними органами,

громадськими організаціями, соціальними групами та окремими громадянами задля захисту інтересів від різноманітних загроз. Таким чином, забезпечення національної безпеки та оборони можна визначити як взаємопов'язане поєднання двох ключових елементів: реалізації інтересів у контексті нейтралізації загроз та діяльності публічно-адміністративних суб'єктів.

Українські експерти у сфері державного управління приділили значну увагу дослідженню поняття «публічна адміністрація». Проте більшість досліджень зосереджується на правовому аспекті адміністративної діяльності у межах функціонування демократичних інститутів. Підґрунтям сучасного визначення поняття «публічне адміністрування» стало, «по-перше, розмежування державного управління і державного адміністрування, що стало результатом розвитку наукової галузі публічного управління, зокрема шляхом аналізу практики публічного управління та вдосконалення теорії відповідно до цієї практики, та, по-друге, сучасне бачення публічного адміністрування, яке включає а) систему органів, установ, організацій та приватних осіб, що виконують адміністративні функції; б) адміністративну діяльність, яку здійснюють ці суб'єкти в інтересах суспільства; в) сферу управління публічним сектором» [2, с. 82].

У деяких країнах відбулися революційні зміни, які, за словами провідного теоретика адміністративного права Ернста Форстгоффа, можна охарактеризувати як «еміграцію» публічної адміністрації із традиційної, високоформалізованої, централізованої та ієрархічної «бюрократичної організації» до нової моделі. Ця нова модель базується на децентралізації, неформальності, «фрактальності», горизонтальних зв'язках і коопераційних відносинах. При цьому зберігаються чітко організовані ієрархічні структури прийняття рішень, що сприяє формуванню стратегічного та оперативного контролінгу, характерного для сучасного європейського адміністративного простору [3, с. 279].

Сучасну концепцію публічної адміністрації доцільно застосовувати для вивчення проблем забезпечення національної безпеки та оборони. У цьому контексті поняття «публічна адміністрація» охоплює адміністративну діяльність суб'єктів (державних органів, установ, організацій, приватних осіб), які виконують відповідні функції у зазначеній сфері. Як слушно зазначає Д. Беззубов, забезпечення національної безпеки пов'язане з двома основними завданнями: визначенням загроз, які створюють небезпеку для суспільства, та розробкою механізмів, що дозволяють мінімізувати негативні наслідки цих загроз і створювати умови для сталого розвитку суспільства [4, с. 45].

Попри динамічний характер публічного адміністрування, включаючи сферу національної безпеки та оборони, воно має низку базових ознак:

а) охоплює всі гілки державної влади (законодавчу, виконавчу, судову) та забезпечує їх взаємодію;

б) відіграє ключову роль у формуванні публічної політики і є складовою частиною політичного процесу;

в) принципово відрізняється від приватного адміністрування;

г) взаємодіє з багатьма приватними групами та індивідами, сприяючи наданню послуг суспільству [5, с. 4].

Державні та недержавні структури публічної влади є суб'єктами публічної адміністрації та фундаментом у механізмі реалізації державної політики забезпечення національної безпеки і оборони України. Категорія «публічна адміністрація» як сукупність суб'єктів була предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема, І. Патерило визначав, що це суб'єкти права, які на основі національного законодавства або адміністративних актів (зокрема договорів про делегування повноважень) виконують публічні функції державного чи місцевого значення, реалізуючи власні або делеговані повноваження у сфері управлінської діяльності [6, с. 35].

Система забезпечення національної безпеки та оборони включає відповідні суб'єкти, до яких належать державні органи й посадові особи, що мають встановлений правовий статус і здійснюють організаційно-розпорядчі функції. Окрім того, у цій сфері діють приватні суб'єкти, наділені делегованими повноваженнями. Існує точка зору, що суб'єктами забезпечення національної безпеки та оборони є органи державної влади, інститути громадянського суспільства та громадяни. Усі ці суб'єкти об'єднані єдиним керівництвом і включають органи державної влади, створені відповідно до законів України, військові формування, правоохоронні органи та спеціальні служби. Їхня діяльність, спрямована на захист національних цінностей та інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, здійснюється через проведення спеціальних заходів, правовий примус або застосування зброї в межах наданих їм повноважень [7, с. 37]. Отже, в Україні сформована система суб'єктів публічної адміністрації у сфері національної безпеки та оборони. До неї входять органи всіх гілок влади, місцевого самоврядування, правоохоронні структури, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки та оборони.

Водночас важливим є чіткий розподіл повноважень між суб'єктами публічної адміністрації, що сприятиме підвищенню ефективності виконання завдань і функцій у секторі безпеки та оборони. Систематична класифікація цих суб'єктів відіграє вагомую роль у процесі. Публічно-правовий статус та організаційно-структурні особливості їх діяльності дозволяють визначити критерії для їх класифікації.

Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII «Про національну безпеку» визначає та розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки та оборони, а також закладає основи для інтеграції політики і процедур органів державної влади та інших державних структур, діяльність яких спрямована на забезпечення національної безпеки та оборони.

Зокрема, «сектор безпеки і оборони – це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, правоохоронних і розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту та оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких контролюється з боку демократичної цивільної влади і, відповідно до Конституції та законів України, орієнтована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадян і громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» [8].

С. Чумаченко для класифікації суб'єктів забезпечення національної безпеки та оборони пропонує використовувати наступні критерії: 1) обсяг наданих повноважень і компетенцій згідно з законодавством у сфері національної безпеки, їх характер; 2) рівень управлінської підтримки національної безпеки; 3) важливість і роль діяльності суб'єктів забезпечення безпеки; 4) спеціалізація суб'єктів і об'єкти забезпечення національної безпеки; 5) географічне розташування та масштаб повноважень суб'єктів. Така класифікація може призвести до дублювання характеристик одних суб'єктів безпеки і не враховувати інших [9, с. 20].

Згідно з Законом України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII «Про національну безпеку», пропонується така класифікація суб'єктів національної безпеки та оборони України: а) за рівнем компетенції: суб'єкти публічної адміністрації загальної компетенції, суб'єкти спеціалізованої компетенції (спеціалізовані органи в галузі національної безпеки), суб'єкти з делегованими повноваженнями; б) за функціональним призначенням: суб'єкти сил безпеки, сил оборони, оборонно-промислового комплексу, а також громадяни та громадські організації, які добровільно долучаються до забезпечення національної безпеки. Критерій загальної компетенції дозволяє розрізнити суб'єктів публічної адміністрації та політичних діячів, які, як правило,

об'єднуються в одному суб'єкті. В. Ліпкан, розглядаючи суб'єктів управління національною безпекою як систему, визначав суб'єктів публічної адміністрації загальної компетенції як «керівників і управлінські апарати, що діють на різних рівнях і складають управлінську підсистему всієї системи органів в цілому та кожного з них окремо» [10, с. 57].

Суб'єктами публічної адміністрації загальної компетенції у сфері національної безпеки та оборони, відповідно до Закону України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII «Про національну безпеку», є: Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки і оборони України та Кабінет Міністрів України. Спеціалізованими суб'єктами публічної адміністрації у цій сфері є органи, що мають спеціальну компетенцію, а саме: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України та центральний орган виконавчої влади, що формує і реалізує державну військово-промислову політику [8].

У зв'язку з важливістю виробничої функції для розвитку економіки та забезпечення національної безпеки і оборони, варто зазначити, що згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 року № 624 «Про утворення Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України», було створено Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України (Мінстратегпром). Згідно з Положенням про Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2020 року № 819 «Деякі питання

Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України», Мінстратегпром є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що відповідає за формування та реалізацію державної промислової, військовопромислової політики, політики у сфері державного оборонного замовлення, оборонно-промислового комплексу, авіаційної галузі та космічної діяльності [11]. Таким чином, Мінстратегпром є органом спеціальної компетенції в секторі безпеки та оборони, що відповідає за стратегічні галузі промисловості.

На нашу думку, наведена нормативна дефініція недостатньо чітко окреслює, які саме галузі промисловості слід вважати стратегічними, що створює певні труднощі в роботі Мінстратегпрому та сектору безпеки й оборони в цілому.

Одним із можливих рішень проблеми публічного адміністрування в секторі безпеки та оборони могло б стати розроблення Закону України «Про державну промислову політику», а також ухвалення урядової постанови «Деякі питання розвитку промислового комплексу України», в якій слід було б чітко визначити терміни «стратегічна галузь промисловості» та «продукція стратегічного призначення».

На нашу думку, поняття стратегічної галузі промисловості можливо визначити як такі види економічної діяльності, що мають ключове значення для економіки та безпеки держави. Вони утворюють окремий сегмент промисловості, який об'єднує підприємства, що забезпечують повний життєвий цикл специфічної продукції, робіт або послуг, створених на основі типової технології. Такі галузі мають обмежене коло споживачів і включають суб'єкти господарювання різних форм власності. Перелік цих галузей та порядок їх підпорядкування мають затверджуватися рішенням Кабінету Міністрів України.

Продукція стратегічного призначення – деякі види сировини, матеріалів, комплектувальних виробів, обладнання, забезпечення життєвого циклу, послуг і

технологій підприємств стратегічних галузей промисловості, розробка, виробництво, експорт/імпорт яких знаходиться під контролем держави або заборонений із метою запобігання можливих загроз національній безпеці та національним інтересам України.

Суб'єкти публічної адміністрації з делегованими повноваженнями характеризуються цією ключовою рисою інституційної організації публічного управління. Оскільки національна безпека та оборона мають виняткове державне значення, передача повноважень у цій сфері приватним особам допускається лише у виключних випадках відповідно до чинного законодавства.

Суб'єкти публічної адміністрації у сфері національної безпеки та оборони України функціонують у визначених законодавством напрямках, що охоплюють безпеку, оборону, діяльність оборонно-промислового комплексу, а також співпрацю з громадянами та громадськими об'єднаннями, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки та оборони.

Особливу увагу в контексті наукових досліджень, пов'язаних з реалізацією державної політики у сфері національної безпеки та оборони України, привертають суб'єкти публічної адміністрації, які залучені до оборонно-промислового комплексу, а також громадяни та громадські організації. Вони можуть виступати як суб'єкти публічної адміністрації з делегованими повноваженнями, зокрема в рамках державно-приватного партнерства.

Делегування повноважень, хоча й рідко є предметом досліджень, може бути розглянуте в більш широкому сенсі як процес перерозподілу повноважень між суб'єктами публічного права з метою досягнення двох основних цілей: 1) стимулювання розвитку органів публічної влади; 2) забезпечення ефективного виконання функціональних обов'язків у певній сфері [12, с. 12].

Тому однією з форм делегування повноважень у сфері національної безпеки та оборони є державно-приватне партнерство, яке визначається

законодавцем в Законі України від 1 липня 2010 року № 2404-VI «Про державно-приватне партнерство» як «співробітництво між державою України, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами через відповідні органи державної влади та місцевого самоврядування (державними партнерами) і юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), яке здійснюється на основі договору в порядку, визначеному цим Законом та іншими законодавчими актами, і відповідає вимогам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом» [13]. Зокрема, громадська організація «Ліга оборонних підприємств України», яка є частиною оборонно-промислового комплексу країни, займається удосконаленням державно-приватного партнерства в цій сфері [14]. Відповідно до Указу Президента України від 13 лютого 2017 року № 32, Кабінету Міністрів України доручено розробити механізм залучення фізичних і юридичних осіб до аутсорсингу в рамках розвитку державно-приватного партнерства [15].

Важливим аспектом підвищення ефективності публічного адміністрування сектору безпеки і оборони є актуалізація та вдосконалення внутрішнього аудиту.

Із прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 року № 1001 «Деякі питання здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту» [16] визначено порядок здійснення внутрішнього аудиту, в тому числі в секторі безпеки і оборони. Часті випадки порушень і зловживань у сфері використання оборонних ресурсів свідчать про недостатню участь фахівців відповідних підрозділів у прийнятті важливих і обґрунтованих управлінських рішень, а також про неналежне забезпечення керівника об'єктивними й незалежними висновками та рекомендаціями.

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є підвищення статусу та ролі підрозділів внутрішнього аудиту перед керівництвом, зокрема через посилення відповідальності керівника, включно з політичною.

1.2. Особливості публічного управління у сфері оборони

Сфера оборони не може розвиватися ізольовано від економічних, адміністративних, політичних чи культурних реалій держави. Вона має свої особливості, однак її розвиток і трансформація нерозривно пов'язані з модернізацією всієї системи публічного управління країни. Концепція вдосконалення управління в цій сфері повинна враховувати національні адміністративні традиції, досвід політичного та виконавчого управління, а також рівень суспільної готовності до інновацій та суттєвих змін. У демократичних суспільствах оборонна сфера зазвичай зосереджена на протидії зовнішнім воєнним загрозам. Особливості управління нею залежать від рівня загроз: при низькому рівні ризику управління є прозорим і наближеним до цивільного, а при високій загрозі процес прийняття рішень стає оперативнішим, менш прозорим, а оборонні структури більш мілітаризованими.

Згідно з статті 2 Закону України від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ «Про оборону України» визначено, що «оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, Цивільної оборони України, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони» [17].

Така здатність у контексті органів публічної влади вимагає ефективної взаємодії між державними органами та місцевим самоврядуванням з урахуванням принципу субсидіарності, а також формування нових владних структур. У ситуації воєнного стану всі рівні владної ієрархії схилиються до централізації прийняття рішень, що є природним процесом. Тому на перший план виходить визначення пріоритетних завдань публічного управління, які мають бути покладені на військові адміністрації, державні органи та органи місцевого самоврядування. Це забезпечить їх максимальну ефективність у прийнятті управлінських рішень, координації діяльності всіх владних інституцій та оперативному задоволенні потреб фронту й підтримці функціонування економіки.

Публічне управління в сфері оборони є процесом, що поєднує формування оборонної політики та безпосереднє керування військами. Воно охоплює управління ресурсами оборони, кадрове забезпечення, створення нових військових посад, реалізацію оборонної політики та передбачає гнучкість у прийнятті адекватних рішень для вирішення неочікуваних викликів, які можуть виникнути під час війни. У мирний час більшість таких управлінських систем розроблялися та тестувалися з урахуванням критеріїв планування, економічності та контрольованості. Ці системи були орієнтовані на потреби оборонного сектору.

Однак в умовах повномасштабної агресії проти України стало очевидним, що жоден із теоретичних підходів до управління обороною не передбачає універсальної моделі. Система управління вдосконалюється під час її функціонування. Для держави, яка прагне підвищити ефективність оборонного сектору, важливо впроваджувати нові елементи управлінської культури та обирати інструменти для реалізації своїх концепцій.

Основними підходами до управління можна вважати такі: 1) ідентифікація проблем і пошук шляхів їх вирішення; 2) удосконалення методів вирішення вже

визначених проблем. Ці два підходи не є взаємовиключними та можуть ефективно доповнювати один одного.

Особливість управління в сфері оборони при застосуванні першого підходу полягає у здатності виявляти проблеми та знаходити шляхи їх вирішення. Кожне управлінське рішення повинно бути спрямоване на розв'язання конкретної проблеми, адже саме ефективне її вирішення приносить максимальні переваги для управління. Важливим елементом цього підходу є чітке визначення мети управління. Проте, формулювання мети не є тотожним формулюванню проблеми, а без чіткого окреслення проблеми відпадає потреба в прийнятті рішень та здійсненні дій. Наприклад, ціллю сфери оборони згідно з Конституцією України є «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» [18]. Але визначення цілей не призводить до негайного прийняття рішень в мирний час.

У воєнний час надзвичайно важливо швидко ідентифікувати проблеми та оперативно ухвалювати управлінські рішення для їх розв'язання. Ключовим завданням управління є вдосконалення навичок у формуванні правильних суджень, глибокому розумінні актуальних проблем і систематичному орієнтуванні на проактивне управління, що випереджає події. Аналіз сьогоденних викликів дозволяє прогнозувати потенційні проблеми в майбутньому, запобігати їх несподіваній появі та забезпечувати більше часу для підготовки ефективних рішень. Тому ідентифікація проблем є безперервною функцією управління, без якої неможливе постійне вдосконалення публічного управління в сфері оборони.

Поняття «проблема» в Енциклопедичному словнику з державного управління визначено як «складне питання або комплекс взаємопов'язаних питань, які потребують вирішення і мають значне практичне або теоретичне

значення. У державному управлінні – це невідповідність між реальним і бажаним станом об'єкта управління, що змушує суб'єкта управління вживати рішучих заходів для її усунення» [19]. Отже, виявлення проблем та пошук шляхів їх вирішення є складним процесом для управлінця, оскільки з одного боку, його дії спрямовані на усунення проблеми, а з іншого – прийняття рішення може бути для нього важким завданням.

Під час війни важливі проблеми потребують від управлінця більшої чіткості, організованості у підготовці рішень, ефективного контролю, а також узгодженості між підрозділами, залученими до їх вирішення. Важливу роль відіграє і часовий фактор: для термінових проблем рішення зазвичай приймаються швидко і в умовах високої невизначеності. Це вимагає постійного підвищення компетентності управлінців у сфері оборони.

Окрім вирішення безпосередньої проблеми, важливим є також пошук шляхів вдосконалення самого процесу її розв'язання. Часто проблемну ситуацію можна описати за допомогою моделі, що дозволяє її проаналізувати, знайти найефективніший спосіб вирішення. Для цього необхідно точно описати ситуацію, запропоноване рішення та його впровадження, а також спрогнозувати майбутні результати. У деяких випадках, коли бракує часу, раціональніше знайти прийнятне, хоча й не ідеальне рішення, ніж витратити ресурси на пошук оптимального шляху для проблем, що мають складний або невизначений характер.

Покращувати професійні компетентності в умовах війни необхідно не лише управлінцям у сфері оборони, а й посадовим особам військових адміністрацій, державних органів і органів місцевого самоврядування. Це дозволяє суб'єктам публічного управління діяти ефективно в умовах високої невизначеності, пов'язаної з вибором оптимальних шляхів для досягнення поставлених цілей або вирішення виявлених проблем.

Термін «публічне управління» був вперше введений англійським автором Д.Кілінгом у 1972 році. За його визначенням, публічне управління – це «пошук оптимальних способів використання ресурсів для досягнення головних цілей держави, що включає максимальне застосування принципів відкритості та прозорості в діяльності державного апарату» [19]. Отже, цей термін використовують для опису процесів і функцій, що виконують публічні управлінці. Сучасне публічне управління виникло на основі принципів адміністрування, менеджменту та бізнесу, впроваджуючи їхні підходи та практики у свої концепції. Виходячи з класичних теорій управління, сучасні підходи акцентують увагу на адаптації до динамічних змін, які характерні для сучасних організаційних систем. Згідно з теорією обставин, приймаючи рішення, управлінці мають враховувати всі фактори поточної ситуації та діяти з урахуванням тих, які є найважливішими для конкретного контексту. Наприклад, вибір оптимального стилю керівництва в оборонній сфері може залежати від ситуації. У бойових умовах доцільним може бути авторитарний стиль керівництва, тоді як для управління цивільною організацією більше підходить ліберальний стиль.

Системна теорія визначає управлінську систему як сукупність взаємопов'язаних елементів, що працюють разом задля досягнення спільної мети. Ключовими компонентами системи є вхід, внутрішні процеси, вихід і результат діяльності. На вході використовуються ресурси, які через внутрішні процеси трансформуються в результат – наприклад, підвищення обороноздатності держави. Зворотний зв'язок у цьому контексті виражається в сприйнятті суспільством рівня безпеки, який забезпечує держава.

Теорія складності наголошує, що внутрішні процеси в організації та її взаємодія із зовнішнім середовищем стають дедалі складнішими. Цей процес ускладнення триватиме доти, доки система не розділиться, не об'єднається з іншою системою чи повністю не розпадеться [20, с. 142].

Ці теоретичні засади безпосередньо стосуються публічного управління у сфері оборони, адже будь-яка оборонна організація є великою та складною структурою, подібно до цивільних організацій. В обох типах управлінець визначає завдання, які повинні виконувати члени організації.

Однак оборонні організації мають свою специфіку. У мирний час їхні плани часто мають умовний характер і спрямовані на визначення дій, що виконуватимуться лише в разі війни. У той час цивільний управлінець зосереджується на підготовці до подій, які з високою ймовірністю відбудуться найближчим часом. Водночас у сфері загальної готовності до війни обидва типи організацій здійснюють схожі функції – це підготовка персоналу та забезпечення необхідних запасів.

Керівники організацій розвивають і підтримують свою структуру, обирають оптимальні комбінації ресурсів для досягнення поставлених завдань, керують підлеглими, використовуючи різні методи мотивації, та забезпечують ефективне виконання стратегічних цілей.

Для виконання своєї ролі управлінці у цивільній сфері використовують такі поняття, як «публічне управління», «публічне адміністрування», «політичне керівництво», «стратегічне лідерство», «зворотній зв'язок» тощо. Військові управлінці використовують інші терміни, такі як «управління військами», «робота штабів», «командування» тощо.

З урахуванням специфіки управління в оборонній сфері слід визнавати наявність значних відмінностей у професійних навичках, лідерських якостях та командах, що опираються на різні норми та досвід. Управління військовими підрозділами полягає в цілеспрямованій діяльності командирів і штабів. Основною метою управління є забезпечення всебічної підготовки підрозділів та максимальної ефективності використання їх бойових можливостей, а також успішне виконання завдань у бойових умовах у встановлені терміни з мінімальними втратами [21].

Серед ключових завдань військового управління виокремлюються: постійне збирання, аналіз і оцінка інформації про обстановку; прийняття рішень; постановка завдань підлеглим; організація управлінських процесів і виконання завдань під час бою тощо. На нашу думку, це узгоджується з двома підходами до управління, які включають ідентифікацію проблем, пошук їхніх рішень та визначення шляхів вдосконалення процесів їхнього вирішення.

Для реалізації цих підходів в оборонній сфері необхідно змінити роль стратегічного лідерства. «Сьогодні перед Україною та тими, хто здійснює стратегічне управління Збройними Силами, стоять виклики, кожен з яких є історичним за своїм масштабом і значенням для майбутнього країни. Для адекватної відповіді на ці виклики потрібно в результаті реформ створити нову систему управління Збройними Силами України, основою якої будуть лідери-управлінці» [22, с. 141].

Серед ключових рис стратегічного лідера, які мають бути притаманні як військовим, так і цивільним керівникам, виділяються далекоглядність – здатність формулювати «бачення» майбутнього, а також вміння організувати цілеспрямовану діяльність підпорядкованої структури. Перевірити ефективність цього бачення можна лише через певний час, порівнявши передбачення щодо шляхів вирішення проблем з фактичними змінами ситуації. Таку здатність можна визначити як вміння критично мислити. Цей навик можна розвивати як в процесі навчання в освітніх установах, так і протягом всього життя, що є особливо важливим для діючих управлінців.

Здатність забезпечити ефективну діяльність організаційної структури можна оцінити через аналіз взаємодії керівника з підлеглими. Стратегічний лідер не має можливості особисто комунікувати з кожним співробітником, пояснюючи завдання та порядок їх виконання. Натомість його завданням є створення або удосконалення загальної системи, визначення цілей для її основних компонентів, ефективний розподіл ресурсів, а також формулювання

чітких і зрозумілих правил виконання завдань, які будуть однаково трактуватися усіма виконавцями, незалежно від їхнього досвіду, освіти чи інших індивідуальних характеристик [23, с. 112].

1.3. Аналіз чинних механізмів публічного управління у сфері оборони України: переваги та недоліки

Нові виклики завжди супроводжуються складнощами, виникненням нових проблем та загостренням наявних криз. Війна є таким викликом, який вимагає ефективної роботи системи публічного управління, аби зовнішні загрози не призвели до руйнування країни зсередини.

Для вивчення особливостей функціонування та оцінки ефективності публічного управління в умовах війни важливо визначити, що саме мається на увазі під поняттям «державне управління». У цьому контексті державне управління виступає як механізм розробки та реалізації політики на всіх рівнях. Його основне завдання полягає в регулюванні та вдосконаленні методів управлінської діяльності. У демократичній країні воно відповідає за реалізацію стратегії сталого розвитку та забезпечення прав і свобод громадян.

В більшості вітчизняних досліджень по темі ефективності державного та публічного управління вчені зазначають ряд недоліків, які були притаманні публічному управлінню в Україні:

- корумпованість;
- наявність колізій та внутрішніх суперечливих елементів;
- недосконале законодавче врегулювання;
- кадрові кризи, брак компетенцій у службовців;
- недостатній рівень прозорості та відкритості;

- нечіткість розмежування політичної та адміністративної сфер;
- недосконалість механізму політичного та адміністративного контролю;

Усі вказані фактори є руйнівними елементами для формування ефективної системи публічного адміністрування. Тому вирішення цих проблем залишається важливим навіть у часи війни. В іншому випадку існує реальна загроза виникнення кризи в публічному управлінні, яка може практично паралізувати державу за умови зовнішнього тиску з боку агресора.

Публічне адміністрування охоплює «діяльність організаційно-правового механізму, який забезпечує виявлення, узгодження та реалізацію суспільних потреб і інтересів, а також формування прав та обов'язків учасників суспільних процесів та їх взаємовідносини в межах правового поля» [24].

Публічне управління полягає в здійсненні практичного, організаційного та регулюючого впливу держави на громадське життя з метою його упорядкування, збереження або змін. В сучасному контексті можна розрізнити «широке» та «вузьке» розуміння цього поняття. У широкому сенсі публічне управління охоплює всі види діяльності держави, а в вузькому – обмежується діяльністю виконавчої влади.

Як зазначає в своїх дослідженнях В. Авер'янова: «в суспільних відносинах, різноманітних видах діяльності й багатоманітних соціальних ролях держава управляє не всіма, а тільки тими їх проявами, сторонами і взаємозв'язками, які мають значення для всього суспільства, відносяться до реалізації загальних потреб, інтересів та цілей» [25, с. 14].

У історичній перспективі можна відзначити зміну ролі держави в управлінні різними сферами суспільного життя на різних етапах розвитку. Управління приймає форми, організовані державою, що визначаються функціями та методами впливу на соціальні процеси. Основну роль у цьому процесі відіграє організація системи державного управління, спрямована на

забезпечення стабільності і безпеки суспільства, а також вирішення загальних соціальних проблем.

Таким чином, безпосередньо управління здійснюють органи державної виконавчої влади, в системі яких діє розподіл функцій, в основі якого знаходяться сфери впливу, рівень владних повноважень, мета діяльності та організаційні форми її здійснення.

В умовах війни органи публічного управління можуть адаптувати формат роботи відповідно до ситуації в регіоні та своїх функцій, щоб забезпечити безпеку працівників і максимальну ефективність виконання обов'язків.

Позитивний досвід пандемії COVID-19 щодо дистанційної роботи допоміг розробити процедури для переходу на віддалений режим, коли виникає загроза. Для цього службовцю достатньо звернутися до керівника з пропозицією змінити формат роботи, при цьому важливо зберігати комунікацію та виконувати завдання з максимальною ефективністю. Під час дистанційної роботи працівник отримує перелік завдань на визначений термін, а його керівник здійснює контроль за їх виконанням. Якщо виконання завдань неможливе або ефективність роботи знижена, доцільно оформити простій, щоб інші фахівці могли виконати необхідні завдання. Під час війни система прийому на роботу стала більш гнучкою, і тепер кандидати можуть зайняти посаду без конкурсу, якщо підтвердять громадянство України, освіту та досвід роботи, згідно з вимогами законодавства. Після закінчення воєнного стану, протягом наступних шести місяців на ці посади будуть оголошені конкурси.

Окремою проблемою є функціонування публічного управління на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій. У населених пунктах, де зруйновано або порушено інфраструктуру та логістику, постають питання не тільки щодо забезпечення потреб населення та створення безпечних умов для нього, а й щодо організації документообігу, евакуації, створення гуманітарних коридорів і продовольчої логістики. За даними Національного

агентства України з питань державної служби, в більшості таких населених пунктів система публічного управління частково адаптувалася до екстремальних умов, виконуючи роль представника держави в тилу ворога і захищаючи національні інтереси.

У зонах активних бойових дій, відповідно до частини п'ятої статті 3 Закону України від 03 лютого 2015 року № 141-VIII «Про військово-цивільні адміністрації», були створені військово-цивільні адміністрації. У цих адміністраціях для заповнення вакантних посад залучалися військовослужбовці з військових формувань, а також особи рядового та начальницького складу правоохоронних органів, які мають спеціалізовані навички та досвід. Це є ще одним чинником, що підвищує ефективність публічного управління в умовах війни [26].

Ще одним фактором є організація професійного навчання публічних службовців через систему підвищення кваліфікації. Війна висуває такі завдання, з якими спеціалісти цієї сфери не стикались раніше. Тому особливу важливість набуває організація навчання, обміну досвідом, поширення ефективних практик та надання чітких алгоритмів для вирішення проблем, пов'язаних з війною. Оновлення навчальних програм, форм навчання та створення можливостей для службовців брати участь у таких програмах є надзвичайно важливим завданням на сьогодні.

Так, наприклад, на місцевому рівні наразі актуальне навчання за напрямками:

- робота з внутрішньо переміщеними особами;
- налагодження отримання та розповсюдження гуманітарної допомоги;
- цивільний захист населення;
- проведення заходів щодо оборони територіальних громад;
- інформаційне забезпечення та запобігання фейкам.

Окрім того, щодня виникає все більше нових проблем у таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, культура, соціальний захист тощо. Це спричиняє необхідність впровадження нових програм підвищення кваліфікації, які будуть адаптовані до сучасних умов роботи публічних службовців та відповідатимуть конкретним завданням публічного управління в умовах воєнного стану.

На сьогодні вже діють два накази: НАДС від 18 вересня 2020 року № 173-20 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації підвищення кваліфікації державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад за дистанційною формою навчання» [27] та МОН від 25 квітня 2013 № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» [28], які визначають порядок і форми дистанційного навчання, що мають на меті упорядкувати цей процес. У умовах воєнного стану залишається важливою потреба у підвищенні кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА АВТЕНТИЧНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК ОСНОВА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОБОРОНИ

2.1. Поняття української автентичності: трансформації та становлення у воєнний час

Питання національно-культурної ідентичності стало особливо актуальним останнім часом через вплив різних чинників, зокрема, російської агресії проти України. На думку авторів, цей процес має глибоке історичне коріння. Історично український народ неодноразово стикався з необхідністю захищати своє право на незалежність, долаючи зовнішні загрози та агресію, в тому числі й за допомогою збройної боротьби.

Прагнення зберегти унікальні світоглядні та ментальні риси, що базуються на самобутності та окремоті, визначало цивілізаційну місію України, яка стала важливою складовою її сучасної ідентичності. Російсько-українська війна ще більше посилила ці процеси, які до 2014 року мали переважно теоретичний характер [29, с. 76].

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України стало новим випробуванням для українського народу в боротьбі за національну ідентичність. На попередніх етапах в державі не було створено умов для запобігання впливу ідей «руського миру», а також відсутність традицій дотримання принципів державності, що базуються на пріоритеті мовної, історичної та культурної спадщини, значно ускладнили це важливе завдання.

Російська агресія вивела на поверхню глибокі розбіжності в українському суспільстві, що залишалися з часів радянського періоду. В умовах війни українська ідентичність проявилася через героїзм і самопожертву, а також

патріотизм, що охоплює всі верстви населення. Достатньо звернути увагу на результати соціологічних досліджень, щоб побачити, як більшість українців категорично відкидає російську пропаганду, що ґрунтується на міфах про спільну історію, братерські зв'язки та добросусідство і т.п. [30, с. 18-19].

Свого часу, на початку ХХ століття, українське суспільство уже мало історичні приклади трансформації поглядів на стосунки з російською владою перехідного періоду від автономії до абсолютної незалежності, дещо схоже спостерігаємо й зараз. Згідно опублікованих соціологічних досліджень Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) 68% громадян вважають, що необхідно звільнити від окупації всю Україну, зокрема Крим (Дзеркало тижня, 13 березня 2023 року).

Філософські аспекти війни тісно пов'язані з морально-етичними питаннями, а також з проблемами національної ідентичності та безпеки в Європі і світі. Основні дискусії зводяться до питання, чи може війна бути справедливою і за яких умов. Сучасні дослідники стверджують, що війна може бути справедливою лише як крайній захід для захисту своєї країни чи групи людей від агресії. З цієї точки зору, для України це справедлива війна, спрямована на звільнення окупованих територій.

Війна також розглядається як соціальне явище, яке відображає політичні, економічні та культурні взаємини між державами та народами. Вона може мати значний вплив на суспільство та історію, змінюючи кордони, знищуючи культурні та історичні пам'ятки, а також спричиняючи інші наслідки. Психологічні та соціологічні дослідження війни зосереджені на таких явищах, як стрес, травми та страх. Ці аспекти є важливими для підтримки ветеранів та інших осіб, які пережили воєнні події.

Наше дослідження ще раз підтвердило важливість війни як невід'ємної частини людської природи. Експерти зазначають, що людина завжди буде схильна до конфліктів та боротьби за владу і ресурси. Ці явища можна

розглядати як складові соціальних та політичних систем, що визначають управління війнами та конфліктами. Зокрема, сучасну агресію Росії пояснюють різноманітними чинниками – від психологічних до соціальних та економічних [31, с. 88].

Беззаперечним є твердження, що війна є серйозною загрозою для людства, особливо в умовах сучасної геополітичної ситуації, коли наявність ядерних арсеналів та інших видів зброї може призвести до глобальної катастрофи.

Важливо також враховувати вплив повоєнного періоду, коли відновлення демократичних інститутів та демілітаризація стикнуться з опором як з боку військових структур, що виникають у час війни, так і в свідомості людей, для яких війна стала частиною реальності.

Окрім безпосередніх втрат серед населення, війна має руйнівний ефект на екологічну стійкість планети, ставлячи під загрозу існування майже всіх форм життя. Руйнування, мінування, пошкодження інфраструктури, забруднення водних ресурсів та повітря, використання токсичних речовин та інші екологічні й гуманітарні наслідки можуть спричинити серйозні проблеми для екосистем та погіршити стан здоров'я людей, як фізичний, так і психологічний [32, с. 132].

Характерною рисою агресії Росії є плундрування культурного спадку та історичних пам'яток українського народу (згадаймо музеї Г.С. Сковороди у Сковородинівці, краєзнавчий музей у Куп'янську та інші), це загалом призводить до крайньої напруженості відносин між країнами конфлікту та деградації міжнародної системи безпеки на фоні кризи міжнародних відносин. Втрати національної ідентичності та цінностей, які з нею пов'язані, можуть призвести до незворотних наслідків для майбутнього. Саме тому цей конфлікт набув такої гостроти, адже йдеться, зокрема, про виживання української нації.

Демократичний розвиток України та Європи спирається на демократичні принципи, що визначають агресивну війну як серйозну загрозу для людства, його екологічної стабільності та культурної спадщини.

Призив до мирного вирішення конфліктів на основі збереження конституційної територіальної цілісності, реформування міжнародної системи безпеки, а також сприяння діалогу та співпраці між міжнародними інституціями є важливими чинниками, які допоможуть знизити загрози війни та військових конфліктів для людства [33, с. 67].

Відчуття приналежності особи до певної нації, що є складовою національної ідентичності, стало важливим фактором у консолідації українського народу та держави, фронту і тилу, попри незначну частку колаборантів. Самоусвідомлення власної відповідальності за долю свого народу також стало ключовим чинником у поведінці українців, що перебувають за кордоном.

Їхня активна громадянська, патріотична діяльність, волонтерство та інформаційна робота з іншими країнами свідчать про формування нової політичної культури та сприйняття демократичних цінностей, без яких важко уявити справжню українську ідентичність.

Захист суверенітету та незалежності України також є частиною боротьби за національну ідентичність в умовах екзистенційних загроз з боку російської агресії. В цьому контексті варто зазначити зміни політичної орієнтації деяких представників політичних партій і владних структур, які раніше підтримували російські наративи щодо майбутнього України [34].

Зрештою, усвідомлення неможливості повернення до колишніх обмежень щодо НАТО та ЄС сприяло розумінню нової політичної орієнтації України в післявоєнний період, що визначила новий етап у її відносинах з міжнародним співтовариством. Це також стало свідченням важливих змін у формуванні

національної ідентичності українців, яка наближає їхній менталітет до європейських традицій і цінностей.

2.2. Активізація національної самосвідомості через комунікативний механізм взаємодії громадянського суспільства та сектору безпеки і оборони

Російська агресія, спрямована на знищення української ідентичності, культури, мови та суверенітету, викликала глибоке розуміння громадянами екзистенційного характеру цієї війни. Боротьба сприймається не просто як захист територій, а як боротьба за право на існування нації. Усвідомлення спільного історичного досвіду, що включає століття боротьби за свободу, формує відчуття спадковості та обов'язку продовжувати цю боротьбу.

Національна безпека відображає стан захищеності національних інтересів від можливих і реальних загроз, серед яких найбільш серйозними є воєнні. Воєнні загрози становлять небезпеку для суверенітету та територіальної цілісності країни, але їх реалізація також загрожує життю людей, що виключає можливість нейтрального підходу, де інші наслідки воєнних дій можна порівнювати з небезпекою для життя. У глобальному контексті це також загроза для людства. Тому забезпечення національної безпеки у воєнній сфері, тобто воєнної безпеки, є пріоритетним завданням у здійсненні зовнішніх функцій держави і вимагає активної та об'єднаної участі всього суспільства.

Запропоноване юридичною наукою правило «симфонії безпеки» [35, с. 340] у взаємодії громадянського суспільства та держави щодо забезпечення національної безпеки повною мірою стосується взаємодії громадянського суспільства та сектору безпеки і оборони, де громадянське суспільство

представлене певними визначеними чинним законодавством інституційними утвореннями, а сектор безпеки і оборони, як системне утворення у державному механізмі, – відповідними інститутами держави.

Звертає на себе увагу особливість законодавчої конструкції сектору безпеки та оборони, до якого, окрім інших елементів, відносяться громадяни та громадські об'єднання, що добровільно залучаються до забезпечення національної безпеки України. Водночас виникає проблема юридичної невизначеності: відповідно до статті 10 Закону України від 2 червня 2018 року № 2469-VIII «Про національну безпеку», громадський нагляд за сектором безпеки та оборони здійснюється громадянами через зареєстровані в установленому порядку громадські об'єднання [8]. Очевидно, що основою громадського нагляду (або, з огляду на точність термінології, контролю) є добровільна участь громадян і громадських організацій у цьому важливому соціальному процесі. Однак складно стверджувати, що громадяни та громадські об'єднання, як частини сектору безпеки і оборони, можуть поєднувати функціональні ролі, оскільки ці функції є різними за своєю природою. Важливим є чітке розмежування повноважень громадянського суспільства (зокрема, його інститутів) при взаємодії з сектором безпеки і оборони, що набуває особливої актуальності в контексті забезпечення воєнної безпеки.

Відповідно до положень статті 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу, а оборона України покладається на Збройні Сили України [18].

Військово-правова парадигма взаємодії громадянського суспільства та сектору безпеки і оборони полягає в створенні правової системи, яка базується на конституційних принципах та забезпечує участь інститутів громадянського суспільства та окремих осіб у діяльності оборонних сил, а також контроль за

виконанням ними своїх повноважень у сфері захисту суверенітету та територіальної цілісності України.

Нормативно-правова основа військово-правової парадигми взаємодії між громадянським суспільством, силами оборони та оборонно-промисловим комплексом у складі сектору безпеки та оборони, окрім Закону України від 2 червня 2018 року № 2469-VIII «Про національну безпеку України», включає також Закон України від 06 грудня 1991 року № 1932-XII «Про оборону України». Цей закон визначає основні завдання підготовки держави до оборони, серед яких є забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони відповідно до законодавства, а також дотримання вимог збереження державної таємниці [17].

Військово-правовий режим у регулюванні відносин між громадянським суспільством і сектором безпеки та оборони вимагає створення моделі взаємодії, де спеціалізація на основі законодавчих положень щодо демократичного цивільного контролю поєднується з виконанням вимог щодо державної таємниці. Це завдання є надзвичайно складним, але необхідним для забезпечення воєнної безпеки. Одним з елементів цього є принцип «симфонії безпеки», який стосується взаємодії оборонних сил з громадянським суспільством, його інститутами та окремими громадянами. Важливо не лише розуміти спільні проблеми та загрози, але й демонструвати злагоджену роботу для їх подолання. При цьому необхідно враховувати вимогу уникати ризиків, що можуть виникнути через розкриття обмеженої інформації про діяльність оборонних сил і сил безпеки, що працюють в інтересах оборони.

Військово-правова парадигма має специфічні умови та вимоги щодо доступу засобів масової інформації до певних аспектів діяльності сил оборони та їх поширення. Відкритість інформації повинна бути узгоджена з вимогами законодавства, що обмежує доступ до даних, що містять державну таємницю, і відповідно до правил їх поширення.

Важливо враховувати, що в умовах взаємодії громадянського суспільства з силами оборони та оборонно-промисловим комплексом, найбільш уразливими є питання інформаційного протистояння. Формування вигідної інформаційної картини про підготовку до збройної агресії часто стає пріоритетом над реальними заходами агресії, а використання гібридних методів ведення війни є важливою частиною як потенційних, так і реальних військових загроз.

Тому стратегічні комунікації між сектором безпеки і оборони та громадянським суспільством мають особливе значення для підготовки держави і суспільства до оборони. У цих комунікаціях ключовим є забезпечення своєчасності, достовірності та компетентності інформації, що стосується Міністерства оборони. Важливим аспектом є також створення довіри до цих комунікацій та забезпечення зворотного зв'язку, який сприяє активній та зацікавленій позиції громадянського суспільства і окремих осіб.

Процес вирішення зазначених питань набув нового інституційного змісту та розуміння завдяки прийняттю Закону України від 16 липня 2021 року № 1702-ІХ «Про основи національного спротиву» [36]. Цей закон визначає і вирішує організаційно-правові питання територіальної оборони, участі добровольчих формувань територіальних громад у обороні, а також організацію руху опору. Це вимагає належного ставлення з боку громадянського суспільства, яке передбачає перехід від контролю громадян до їх активної особистої участі. Таким чином, вони набувають статусу учасників або складових частин сектору безпеки та оборони. Закріплений у цьому законі підхід безпосередньої участі організованих інститутів сектору безпеки, окремих громадян і їх об'єднань є найбільш ефективним способом реалізації принципу «симфонії безпеки».

Такий вид взаємодії, згідно з військово-правовою парадигмою, передбачає використання інструментів, що включають військове право, з акцентом на ціннісно-нормативні аспекти режиму військової служби, а також соціального і

правового захисту військовослужбовців, їхніх сімей та учасників руху опору. Значення військово-правових інструментів зростає у контексті обмеження доступу до інформації про організацію і діяльність руху опору, підготовку та проведення спеціальних операцій, а також загальних і конкретних операційних можливостей Збройних Сил та інших військових формувань, утворених згідно з українським законодавством.

У таких умовах особливо важливими стають організаційні чинники взаємодії громадянського суспільства та сектору безпеки й оборони, зокрема, формування відповідної стратегічної культури на основі цінностей військового права та зміцнення інституційних можливостей сектору безпеки і оборони через спеціалізацію військових правоохоронних органів та здійснення військового правосуддя.

2.3. Військово-патріотичне виховання як соціально-психологічний механізм публічного управління у сфері оборони

Сьогодні процес формування національної державності відбувається через розвиток освіченого та цифровізованого громадянського суспільства. Постійні інтеграційні процеси нашої країни у європейські альянси включають спрямування військово-патріотичного виховання в Україні. Одним із основних напрямів розвитку є формування у молодого покоління національної свідомості, ґрунтуючись на історичних і націоналістичних цінностях, повазі до країни, її Конституції та законів.

Як вказано в державних постанов концепціях і настановах щодо військово-патріотичного виховання, цей процес полягає у формуванні готовності громадян захищати свою країну, сприяти зміцненню

обороздатності та безпеки України, а також підвищенні престижу військової та державної служби у лавах Збройних Сил України.

З огляду на досвід державної політики в Україні за роки незалежності, питання військово-патріотичного виховання завжди залишались важливою складовою національної безпеки. Політичні сили країни постійно вдосконалювали та адаптували патріотичне виховання до актуальних проблем і викликів. Відповідно до Указу Президента України від 25 жовтня 2002 року №948/2002 «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», реалізація цього концепту передбачає засвоєння громадянами таких напрямів знань [37]:

1. Вивчення історії українських військових формувань – знання організаційної структури військ та їх бойового призначення від часів князів до сьогодення.

2. Вивчення законодавчої бази – знати основні положення Конституції України та законів України від 06.12.1991 №1932-ХІІ «Про оборону України», від 06.12.1991 №1934-ХІІ «Про Збройні сили України», від 25.03.1992 №2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу» і від 21.10.1993 № 3543-ХІІ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також формування чіткого уявлення про військовий обов'язок, службу та значення військової присяги.

3. Ознайомлення з технічними можливостями сучасних військових формувань Збройних Сил України – здобуття знань про види озброєнь та техніки відповідно до роду військ.

4. Засвоєння основ цільової оборони України – отримання практичних навичок з безпеки життєдіяльності, основ медичних знань, захисту населення під час техногенних катастроф, аварій та уражень сучасними засобами, а також правил поведінки під час бойових дій.

Військово-патріотичне виховання – це систематична діяльність державних органів та громадських організацій, спрямована на формування у

молодого покоління патріотичних переконань, відданості своїй країні, готовності виконувати конституційні та громадянські обов'язки, захищаючи суверенітет та національні інтереси держави. Такий процес є важливою складовою навчально-виховної діяльності молоді та сприяє розвитку особистісних якостей громадянина, що має глибокий духовний і культурний зв'язок з Україною. Отже, процес військово-патріотичного виховання молоді здійснюється за допомогою таких методів: 1) стимулююче переконання – формування у молоді впевненості в своїх силах і створення системи заохочень через змагання на заняттях з предмету «Фізична культура»; 2) діяльнісна компетентність – викладач з досвідом, який може зацікавити учнів у предметі «Захист України» і бути зразковим наставником для своїх студентів; 3) самопідготовка молоді – цілеспрямований і системний процес самовдосконалення, що розвиває патріотичні почуття через самонавчання та самоконтроль [38, с. 14-19].

Міністерство молоді та спорту України, як частина центральних органів виконавчої влади, активно розвиває та реалізує державну політику в сфері військово-патріотичного виховання. Зараз цьому питанню приділяється особлива увага, і для його ефективного вирішення було створено окремий відділ національно-патріотичного виховання. Основне завдання цього відділу полягає в організації та розвитку єдиної комплексної системи національно-патріотичного виховання в Україні. Враховуючи положення «Стратегії національно-патріотичного виховання», здійснюється узгоджене спрямування зусиль на розвиток і реалізацію цінностей молодого українського суспільства та нації, з урахуванням історичних аспектів культури та традицій, а також із засвоєнням суспільно-державних цінностей [39].

Військово-патріотичне виховання в освітній системі під час навчального процесу, згідно з автором, здійснюється через організацію дискусій, лекцій та бесід за участю ветеранів війни та досвідчених військових. Крім того,

проводяться екскурсії до військових установ, навчальних закладів військового спрямування, частин Збройних сил, історичних музеїв, а також організується активна участь молоді в роботі військово-патріотичних клубів. Автори О.І. Остапенко та Л.А. Нечипоренко [40-41] підкреслюють, що основною формою військово-патріотичного виховання є співпраця з військовими частинами, вищими навчальними закладами військової освіти, кафедрами військової підготовки, органами державної влади та місцевого самоврядування, а також цивільними освітніми установами різних типів акредитації для організації спільних заходів, спрямованих на формування патріотичних якостей та любові до України.

У керівних документах Кабінету Міністрів України щодо «Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» зазначено, що модернізація курсу національно-патріотичного виховання здійснюється через формування громадянської ідентичності на основі національних та суспільних цінностей. Це включає повагу до меншин, любов до Батьківщини, розвиток гордості за країну, її історію, культуру, досягнення та здобутки в різних сферах життя, а також готовність захищати територіальну цілісність держави та сприяти розвитку престижу України [42].

Ключовою метою військово-патріотичного та національно-патріотичного виховання сучасної молоді є формування соціально активного громадянина, який має власну моральну та життєву позицію і позитивно ставиться до реалій навколишнього світу. Ідеалом такого виховання є розвинена, демократична, національно свідома особистість, яка має чітке уявлення про власний розвиток і самовдосконалення.

Вітчизняні науковці І.В. Бех та К.І. Чорна [43, с. 29] у галузі військово-патріотичного виховання зазначають, що успішна реалізація такого виховання в освітніх установах залежить від наявних суперечностей між соціальним запитом на розвиток патріотизму та потребою у підготовці кваліфікованих викладачів

предмета «Захист України» і належному забезпеченні навчально-методичної бази, відповідно до вимог сучасних військових альянсів. Вивчаючи цю проблему, дослідник О.І. Остапенко [44, с. 32–39] акцентує на важливості військово-патріотичного виховання в навчальних закладах на рівні нормативно-правових актів, підкреслюючи, що його реалізація має прямий і опосередкований вплив на швидкий розвиток освіти, зміцнення патріотичних цінностей у суспільстві та формування політичного курсу держави. Це призводить до необхідності формування нових підходів до військово-патріотичного виховання, його форм, змісту та методів, які повинні складати єдину систему та постійно вдосконалюватися відповідно до моральних, соціальних, духовних, культурно-естетичних і фізичних потреб громадян, які є прямими суб'єктами патріотизму української держави. Таким чином, у зв'язку з обставинами сьогодення автори І.П. Білоцерківець та М.Д. Зубалій [45–46] зосереджують увагу на великій потребі оновити нову систему військово-патріотичного руху допризовної молоді України. Це потребуватиме нових підходів та концепцій у переосмисленні завдань застарілої системи виховання. Якщо оновлення дозволить виховати громадянина, який поважає закони та Конституцію України, це сприятиме розвитку здатності до якісного аналізу зовнішньої і політичної ситуації в країні, прагненню до здобуття військових знань, підвищенню престижу майбутньої військової служби в системі Міністерства оборони України, а також створенню профорієнтаційної складової військового навчання молоді у військових навчальних закладах чи угрупованнях сектору безпеки України в умовах складної ситуації.

Згідно з нормативними документами, військово-патріотичне виховання реалізується в рамках державної політики через: формування оборонної свідомості у суспільстві, популяризацію військової та спеціалізованої державної служби в секторі оборони та безпеки України, розвиток військово-прикладного

спорту та вдосконалення науково-інноваційної підготовки кваліфікованих кадрів. Формування оборонної свідомості включає такі завдання, як:

- збереження національних і патріотичних цінностей та готовність до їх розвитку й захисту;

- охорона державного статусу рідної мови та історико-національної культури як основи української нації;

- оновлення освітніх програм і державних стандартів курсів Міністерства освіти і науки України;

- освоєння основ медіаграмотності для розвитку критичного мислення та фільтрації недостовірної інформації про діяльність військових під час бойових завдань;

- впровадження навчальних курсів, лекцій та семінарів у формальній, неформальній та інформальній освіті за дисциплінами «Основи цивільної оборони», «Професійно-прикладна фізична підготовка» з метою підготовки населення до правильних дій у ситуаціях військового положення, бойових дій чи надзвичайних обставин;

- розвиток здатності відстоювати свої права та брати відповідальність за власні вчинки;

- підтримка волонтерського руху для позитивного впливу на життя громади та країни в цілому.

Система військово-патріотичного виховання в Україні повинна розвиватися з урахуванням реалій суспільства та державної політики, військових загроз з боку сусідніх країн, а також ґрунтуватися на національних та історико-державних традиціях. Вона повинна включати сучасні науково обґрунтовані підходи і розробки в галузі озброєння. Ці системи мають бути комплексними, сприяючи розвитку важливих якостей сучасного громадянина країни. Військово-патріотичне виховання повинно бути невід’ємною частиною освітнього процесу, здійснюватися регулярно і структуровано, сприяючи

підтримці постійної бойової готовності до захисту України [47, с. 55]. Добре організований процес виховання для різних груп населення має бути спрямований на формування військових навичок, створення позитивного психоемоційного клімату та забезпечення фізичної готовності до служби в Збройних силах України, починаючи з молодого покоління, яке постійно вдосконалюється.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОБОРОНОЮ УКРАЇНИ

3.1. Проблеми модернізації цивільно-військових відносин та дієвого цивільного демократичного контролю над сектором оборони в Україні як фактору зміцнення національної самосвідомості

Цивільно-військові відносини (далі – ЦВВ) є важливою складовою суспільних відносин в Україні. Вони посідають у системі суспільних відносин своє місце і відіграють свою роль. Для забезпечення позитивного та прогресивного розвитку цих відносин, що відповідає інтересам українського народу, необхідні цілеспрямовані, науково обґрунтовані зусилля різних суб'єктів – як державних, так і недержавних, а також окремих осіб і спеціалізованих установ чи органів управління [48]. У контексті відкритої збройної агресії РФ проти України цивільно-військові відносини потребують особливої уваги, як на теоретичному, так і на практичному рівнях, оскільки вони є важливим індикатором стабільності суспільства і гарантом національної безпеки в умовах війни. Значна роль у цьому процесі належить Силам безпеки та оборони, зокрема Збройним Силам України, які виступають активними учасниками цивільно-військових відносин. Україна формує систему демократичного цивільного контролю над силами оборони, орієнтуючись на досвід інших країн, але з урахуванням своїх особливостей і можливостей.

Система цивільного контролю над складовими силами оборони держави в Україні вже має достатньо розвинену нормативно-правову основу. Зокрема, створено відповідну законодавчу базу, що надає численним органам державної влади необхідні повноваження для ефективного контролю за силами оборони з метою забезпечення воєнної безпеки. Знання цих управлінських повноважень

сприяє кращому розумінню між цивільними і військовими керівниками, а також між військовими та цивільними органами влади. Це дозволяє їм ефективно взаємодіяти при виконанні завдань у воєнній сфері та чітко усвідомлювати межі своїх повноважень і відповідальності, що забезпечує узгодженість і цілісність дій. Важливим елементом є те, що ефективний цивільний контроль є одним з основних критеріїв відповідності України вимогам євроатлантичної інтеграції, мета якої закріплена в законодавстві.

Цивільна державна влада та громадянське суспільство не можуть залишатися осторонь оборонної сфери. Світова практика підтверджує, що військові повинні підпорядковуватися цивільному керівництву, яке контролює їх діяльність у питаннях оборони та національної безпеки. Водночас, всі – як влада, так і військові сили оборони – мають перебувати під контролем громадянського суспільства, адже саме воно через волевиявлення громадян визначає державу та її оборонні сили. У кожній країні існують проблеми цивільно-військових відносин, але їхній зміст і гострота можуть значно варіюватися. Кожен політичний режим формує таку систему цивільно-військових відносин, яка забезпечує в першу чергу його власну безпеку. Як вітчизняний, так і міжнародний досвід дають підстави для формулювання принципів, що повинні лежати в основі підходів до аналізу цивільно-військових відносин [49, с.10].

Принцип конкретності вимагає вирішення кількох важливих питань: визначення суб'єктів цивільно-військових відносин, якими є організовані цивільні та військові структури різної складності; уточнення змісту цих відносин – що саме є предметом їх виникнення та розвитку, які тенденції та рівень стабільності вони мають; визначення того, що, хто і як повинен робити для гармонізації цивільно-військових відносин з огляду на забезпечення воєнної безпеки та захисту національних інтересів; оцінка можливих негативних наслідків через відсутність гармонії в цивільно-військових відносинах, зокрема,

відсутність системних, обґрунтованих і ресурсно забезпечених зусиль для їх досягнення.

Принцип об'єктивності вимагає:

– ретельного виявлення та постійного врахування закономірностей і тенденцій, що діють у досліджуваній сфері, а також факторів, які впливають на цю сферу. Це можуть бути фактори різного характеру: постійні чи тимчасові, епізодичні; сильні чи слабкі; позитивні чи негативні; матеріальні або ідеологічні, морально-психологічні; політичні, економічні чи соціальні; внутрішні чи зовнішні тощо;

– чесного, неупередженого й відкритого оцінювання стану явищ та процесів, які підлягають аналізу та регулюванню. Це означає, що необхідно уникати штучного коригування оцінок під бажаний результат, не видавати бажане за дійсне, не допускати обману чи показухи, а також обґрунтовано визначати пріоритети і можливості з урахуванням усіх аспектів. Завдання, що стоять перед тими, хто відповідає за виконання цих завдань, вимагають високих професійних, соціально-політичних та морально-психологічних якостей [50, с. 112].

Принцип історизму вимагає врахування суспільно-історичних коренів процесів, що формують цивільно-військові відносини, зокрема їхніх історичних традицій та спадщини, а також прогнозування їх розвитку в майбутньому, враховуючи можливі наслідки. Ці наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними, тому важливо мінімізувати їх масштаб і руйнівну силу, а також бути готовими до таких викликів, що є ключовим аспектом забезпечення національної безпеки. Загальноприйнятим є розуміння, що цивільно-військові відносини є складним суспільним явищем, яке включає взаємодію між суспільством і оборонними силами, охоплюючи різноманітні правові, політичні, економічні, соціальні, кадрові, духовно-культурні, інформаційні, морально-психологічні та інші аспекти національної безпеки та оборони. В різних

наукових і навчальних джерелах можна зустріти інші визначення цивільно-військових відносин, але вони не суперечать одна одній.

Цивільно-військові відносини можна розглядати як сукупність взаємодій між військовими інституціями, з одного боку, і цивільними органами влади, неурядовими структурами, організаціями та громадянами – з іншого. Ці відносини мають як формальні, так і неформальні аспекти. Формальні відносини визначаються Конституцією, законами, інструкціями, договорами. Під силами оборони держави розуміється сукупність військових і воєнізованих структур, чия діяльність спрямована на забезпечення воєнної безпеки країни, зокрема на запобігання війнам та конфліктам, надання військової допомоги союзникам, участь у миротворчих операціях, а у разі війни – на відбиття агресії, розгром супротивника та досягнення політичних цілей війни [51, с. 90].

Модель демократичного контролю над Збройними Силами України повинна базуватися на кращих міжнародних практиках. Хоча метою є приведення ЗСУ до стандартів НАТО, в галузі належного врядування в секторі безпеки та оборони немає універсальних рішень. Кращі практики слід адаптувати з урахуванням культурного, історичного та соціально-економічного контексту конкретної країни. Концепція цивільного демократичного контролю повинна запропонувати не тільки ідеальний «кінцевий стан», але й реалістичні етапи реформування, що дозволять поступово здійснити зміни, не руйнуючи вже існуючі адміністративні та оперативні механізми. Адже хаос є значно більш шкідливим, ніж недосконалі рішення. Саме запровадження цивільного демократичного контролю та належного врядування в секторі оборони підвищить ефективність ЗСУ, зокрема завдяки прийняттю більш обґрунтованих і вчасних рішень, які будуть прийматися на нижчих рівнях, а не централізовано. Тому після ухвалення концепції необхідно розробити відповідні правила та процедури. Наприклад, введення посад цивільного міністра, Державного секретаря та інших у Міністерстві оборони України без запровадження сучасної

управлінської моделі в секторі оборони та ЗСУ не гарантує досягнення цивільного чи демократичного контролю.

Держава має виключне право застосовувати військову силу. Незважаючи на збройний конфлікт через агресію Росії та зростання рівня кримінальної злочинності, загроза виникнення «приватних армій» в Україні не реалізувалася. Хоча основні принципи цивільного демократичного контролю закріплені в законодавстві, на практиці цей контроль здійснюється переважно виконавчою гілкою влади. В Україні важливу роль у питаннях безпеки та оборони відіграє громадянське суспільство, як вагомий елемент забезпечення обороноздатності, драйвер змін та орган «адвокації» [52]. Однак громадські організації потребують інституційної та фахової підтримки. У ситуації, коли державні інститути демократичного контролю є слабкими, їхню роль часто виконують міжнародні організації та неурядові організації, такі як НАТО, ЄС, ОБСЄ, Transparency International тощо.

У секторі оборони виникає необхідність «оцивільнення оборонного відомства», але наразі відсутній консенсус щодо цього питання. Встановлення стану війни чи миру є виключним правом Верховної Ради України. Для роботи в секторі безпеки та оборони створено кілька парламентських комітетів, і парламент може заслуховувати членів уряду під час «Дня уряду» або на слуханнях у комітетах. Однак їх участь не є обов'язковою, і ці слухання часто мають формальний характер. Що стосується законодавчої ініціативи, то суб'єкти її визначені Конституцією; Міністерство оборони України подає пропозиції через Кабінет Міністрів, але не всі нормативні документи, що регулюють діяльність у сфері оборони, розробляються і подаються саме Міністерством оборони.

Особливу увагу слід звернути на низьку роль Верховної Ради України в бюджетному процесі в секторі безпеки та оборони. Парламентарі зазвичай не використовують своє право на ознайомлення з документами, що зумовлено

ускладненою процедурою доступу та обмеженням секретності. Зазвичай до парламенту надходить лише готовий проєкт без супровідних документів, на основі яких він був підготовлений, і цей проєкт розглядається в стислий термін. Контроль за виконанням державних цільових програм, зокрема оборонних, здійснюється не Верховною Радою, а Кабінетом Міністрів через розгляд звітів. Парламент не здійснює контроль за оборонними закупівлями. Зміцнення ролі Верховної Ради у бюджетному плануванні, прийнятті бюджету та контролі за бюджетним процесом можливо лише через внесення змін до законодавства, що можна реалізувати вже у наступному бюджетному циклі [53, с. 123].

Функціональна ефективність комітетів Верховної Ради України, їх склад, а також мотивація і кваліфікація депутатів та персоналу комітетів у сфері безпеки та оборони потребують вдосконалення. Процес обговорення законопроектів у комітетах загалом є непрозорим. Необхідно переглянути роль, функції та вимоги до персоналу комітетів Верховної Ради, а також вивчити міжнародний досвід та обговорити можливість залучення міжнародної допомоги, а згодом – бюджетного фінансування для створення в Україні аналогу Дослідницької служби Конгресу США або подібного аналітичного підрозділу, як у Парламенті Великої Британії.

Запровадження Експертного комітету з питань сектору безпеки та оборони, який складається з семи цивільних експертів, представників недержавних організацій (аналітичні центри, волонтерські, ветеранські та адвокаційні організації), котрі мають відповідні компетенції у цій галузі та доступ до інформації з обмеженим доступом, для виконання консультативної та незалежної наглядової функції, може значно покращити ситуацію. Термін повноважень на три роки дозволить забезпечити ротацію членів комітету, послідовність діяльності та незалежність від каденції Верховної Ради України. Члени Експертного комітету повинні мати право відвідувати засідання Верховної Ради та комітетів, слухання, надавати експертні висновки,

відвідувати частини ЗСУ та інші військові формування, органи сектору безпеки і оборони.

Необхідно провести подальше обговорення щодо процедури вибору, термінів та критеріїв отримання допуску. Створення такого комітету можливе в середньостроковій перспективі.

Виконавчий контроль здійснюється Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Міністерством оборони України, що підпорядковане Президенту, як центральним органом виконавчої влади і військового управління. Повноваження Президента та Кабінету Міністрів в деяких аспектах збігаються, що призводить до дисбалансу в управлінні. Координація формування оборонної політики та нагляд за діяльністю Збройних Сил покладена на Міністерство оборони України, яке також відповідає за ефективне використання бюджетних коштів. Існує проблема паралельного підпорядкування начальника Генерального штабу ЗСУ Президенту України.

Формальний внутрішній цивільний демократичний контроль над ЗСУ та іншими складовими сил оборони відсутній. Проте, існують спонтанні елементи нагляду, зокрема через волонтерські організації, які займаються логістикою, постачанням, медичними послугами, тренінгами тощо. Соціальні гарантії, надані державою військовослужбовцям та їхнім родинам, мають значну важливість, але на практиці більшість з них або не виконуються, або виконуються на низькому рівні [54, с. 199].

В Україні судовий контроль здійснюється через можливість оскарження рішень, які приймаються органами державної влади стосовно сил оборони. Законодавство визначає коло осіб, що мають право на оскарження рішень, а також предмет оскарження. Загальною проблемою органів управління є не лише видання суперечливих нормативних актів, а й їхнє застосування після того, як суд визнає їх недійсними. Спеціальною проблемою після ліквідації військових

судів стало також відсутність кваліфікованих фахівців у сфері військової юстиції серед суддів загальної юрисдикції.

В Україні спостерігається конституційний дисбаланс між повноваженнями Президента та Кабінету Міністрів, що негативно впливає на демократичний контроль. За словами експертів RAND Corporation, «конституційні невизначеності підривають процес прийняття рішень виконавчою владою в секторі безпеки», що призвело до конкуренції між органами влади та стало на заваді реформам і ефективному управлінню. Для вирішення цієї проблеми необхідний конституційний процес, що вимагатиме часу. Експерти RAND Corporation пропонують зосередити відповідальність Президента на обороні, залишаючи питання внутрішньої безпеки в сфері Кабінету Міністрів. Це рішення може бути здійснене за умови значних законодавчих змін, зокрема в рамках законопроектів «Про оборону України» та інших.

Для ефективного використання можливостей цивільно-військового співробітництва (СІМІС) необхідно формалізувати взаємодію між командуванням частин Збройних Сил України, місцевими органами влади, мерами, громадськими організаціями ветеранів тощо. Важливо запровадити законодавчо закріплену горизонтальну взаємодію з органами виконавчої влади. Як приклад ефективно організації такої взаємодії можна навести Бюро політично-військових відносин Державного департаменту США та програму POLAD, що займається зовнішньою політикою [55, с. 45]. Рекомендується вивчити досвід цієї програми для можливого адаптування її елементів до українських умов. Система оплати праці та соціального захисту повинна забезпечувати рівні умови для військових і цивільних працівників, які виконують аналогічні завдання. Окремим цивільним працівникам має бути надано право зберігати, носити та використовувати вогнепальну зброю у випадках, передбачених законом, зокрема в умовах бойових дій. Також

необхідно провести оновлення стилю, правил і процедур управління, що мають відповідати стандартам оборонних органів країн Євроатлантичної спільноти. Ключовим напрямком є реформування військової освіти, залучення цивільних фахівців до сфери оборони, а також проведення спільних навчань з партнерами НАТО та ЄС [56, с. 3].

Значну роль у здійсненні цивільного контролю, зокрема в рамках громадського контролю, відіграють засоби масової інформації. Вони інформують суспільство про проблеми в сфері національної безпеки та оборони, висвітлюючи стан захисту національних інтересів України. Завдяки об'єктивним даним про службу та побут військовослужбовців, а також про події в військовому середовищі, ЗМІ формують громадську думку, сприяють підвищенню престижу служби в Збройних Силах України та зміцненню довіри до сил оборони держави. Залучення кваліфікованих громадських організацій, недержавних наукових центрів та їхніх представників до роботи над проектами документів, що стосуються військової сфери, сприяє ухваленню більш обґрунтованих рішень державним керівництвом у питаннях оборонної безпеки.

Для забезпечення реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами в сфері оборони, а також для врахування громадської думки при підготовці та ухваленні управлінських рішень, Міністерство оборони України створило консультативно-дорадчий орган – Громадську раду. Її діяльність регулюється Положенням про Громадську раду при Міністерстві оборони України. У складі Ради є представники понад 30 громадських і профспілкових організацій, а також ЗМІ. Основними напрямками роботи Ради є: підтримка діяльності та розвитку Збройних Сил України, військово-патріотичне виховання, соціальний захист військовослужбовців та їхніх родин, взаємодія з громадськими організаціями і ЗМІ, а також участь у громадській експертизі проектів нормативно-правових актів щодо функціонування Збройних Сил. Покращення оборонної сфери

потребує більш активного залучення як державних, так і недержавних організацій.

Є підстави стверджувати, що в Україні досягнуті значні успіхи в розвитку та вдосконаленні цивільного контролю над силами оборони та сектором безпеки в цілому. Основними досягненнями є:

- ухвалено низку нормативно-правових актів щодо діяльності складових сил оборони;

- створення мережі державних і громадських інститутів, що здійснюють функції цивільного контролю, з чітким визначенням суб'єктів цього процесу та їхніх повноважень на законодавчому рівні;

- утворені органи координації та контролю діяльності Збройних Сил України, інших складових сил оборони з боку Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України (як визначено Конституцією України). На нашу думку, доцільно на законодавчому рівні визначити, що Президент України є Верховним Головнокомандувачем Сил безпеки та оборони держави;

- реалізація принципу департизації Збройних Сил, що спрямований на запобігання політичному впливу партій на військовослужбовців та їх залучення до політичних процесів;

- чітке розмежування повноважень між Міністерством оборони України та Головнокомандувачем і Генеральним штабом ЗСУ;

- запроваджений механізм цивільного контролю безпосередньо у структурах Міністерства оборони України (як органу влади і державного управління). Міністр оборони України, його заступники і Державний секретар Міністерства – цивільні особи. Збільшується кількість цивільних осіб і на інших керівних посадах, особливо з таких питань, як воєнна та воєнно-гуманітарна політика, тилове й технічне забезпечення Збройних Сил України. Військові не обіймають ключові посади в Міністерстві оборони, а 82% посад обіймають

цивільні особи (для порівняння – у міністерстві оборони США цивільні особи обіймають 93% посад) [57, с. 75];

– розширення кадрової бази цивільного контролю, зокрема через підготовку державних службовців у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського для роботи в оборонному секторі;

– сформована ефективна мережа неурядових дослідницьких організацій (приблизно 50), які займаються проблемами Збройних Сил України та іншими питаннями сектору безпеки та оборони.

Усі зусилля спрямовані на створення умов, за яких Збройні Сили України та інші складові сил оборони могли б ефективно виконувати свої основні завдання, а стан сектору безпеки та оборони відповідав би сучасним вимогам та потребам національної безпеки. Однак, залишаються невирішеними певні питання, зокрема гострі проблеми цивільного контролю, які негативно впливають на стан оборонної сфери України.

Функціонування сектору безпеки та оборони регулюється нормами різних галузей права, але ключову роль у правовому забезпеченні реформування цього сектору відіграє адміністративне право.

Адміністративно-правове забезпечення реформування сектору безпеки та оборони є одним із видів правового регулювання у сфері державного управління національною безпекою. Воно здійснюється відповідно до норм адміністративного права і передбачає застосування адміністративно-правових інструментів для регулювання суспільних відносин, які виникають у процесі функціонування сектору безпеки та оборони [58, с. 137].

Забезпечення національної безпеки є найвагомішою умовою для побудови демократичної правової держави, у якій забезпечується стійкий, прогресивний та збалансований розвиток особистості, суспільства й держави на основі дотримання законності, прав і свобод людини, а також взаємної відповідальності між особою, суспільством і державою. Важливими

принципами при цьому є гуманізм, відкритість та ефективне функціонування всіх елементів системи національної безпеки, зокрема її адміністративно-правової складової.

Адміністративно-правові відносини у сфері безпеки й оборони формуються в процесі реформування цього сектору та характеризуються чітким розподілом функцій між суб'єктами й об'єктами таких відносин, які регулюються правовими нормами. Вони реалізуються у сфері державного управління національною безпекою, виникають у процесі повсякденної діяльності та відзначаються ієрархічною структурою, визначеною адміністративним правом.

Особливістю адміністративно-правових відносин у секторі безпеки й оборони є їхній державно-владний характер, коли ініціатива щодо їх виникнення належить суб'єкту або об'єкту, а згода іншої сторони не є обов'язковою.

Реформування сектору безпеки й оборони здійснюється переважно адміністративним шляхом, через прийняття рішень, які реалізуються за допомогою законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Верховна Рада України, прийнявши Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII «Про Національну поліцію» [59], обумовила радикальні переміни організаційно-правових основ роботи правоохоронних органів. У зв'язку з цим утратив силу Закон України «Про міліцію». Стаття 1 Закону України від 02 липня 2015 року № 580-VIII «Про Національну поліцію» визначила, що це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. До її завдань, згідно зі ст. 2 Закону, відноситься надання поліцейських послуг у сфері: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом,

послуг з допомоги особам, які внаслідок особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Реформи сектора безпеки та оборони України базуються на стратегічному курсі європейської інтеграції, взаємодії та співпраці з країнами-членами НАТО. Цей курс передбачає розвиток взаємовигідного партнерства з європейськими безпековими структурами як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. Для досягнення цих цілей необхідно запровадити нові підходи до реформування сектора безпеки та оборони, зокрема впровадження демократичного цивільного контролю, дотримання демократичних стандартів, підвищення якості управління у сфері безпеки й оборони, а також застосування принципів доброчесності та прозорості.

Основою трансформації сектора безпеки й оборони повинні стати статутні принципи, перевірені практикою розвинених європейських демократій. Це включає відповідність органів безпеки та оборони політичній системі держави, чітке законодавче врегулювання процедур тимчасового обмеження прав людини в інтересах національної безпеки, відкритість для демократичного цивільного контролю, цілісність та доброчесність. Особливої уваги потребує координація підходів до фінансування сектора безпеки та оборони, забезпечення ресурсів і кадрів [60, с. 190].

Реформи соціально-економічного та політико-ідеологічного характеру мають бути спрямовані на вирішення соціальних потреб і актуальних проблем суспільства, що визначає необхідність створення спеціального механізму державного примусу для забезпечення національної безпеки. Цей механізм адміністративно-правового регулювання повинен функціонувати як система політичних відносин, державних і політичних інституцій, а також силових структур, уповноважених Конституцією України гарантувати громадську безпеку як невід'ємну складову національної безпеки.

У цьому контексті постає необхідність створення Національного бюро фінансової безпеки України (або Служби фінансових розслідувань) як спеціалізованого правоохоронного органу, що забезпечуватиме фінансову безпеку держави. Адміністративно-правове забезпечення реформування сектору безпеки й оборони досягається через застосування різноманітних правових інструментів, які безпосередньо впливають на суспільні відносини у цій сфері. Методи адміністративно-правового регулювання є засобами, за допомогою яких здійснюється адміністративний вплив на діяльність суб'єктів права, залучених до реформування сектору безпеки й оборони. Такими суб'єктами є Президент України, Кабінет Міністрів України, профільні міністерства та державні служби, а також їхня нормативно-правова діяльність, спрямована на модернізацію сектору безпеки й оборони. Основними методами адміністративно-правового забезпечення виступають приписи, дозволи, заборони та зобов'язання [61, с. 377]. Приписи полягають у наданні управлінських розпоряджень від суб'єктів управління до об'єктів сектору безпеки й оборони, що передбачають виконання певних дій для досягнення визначених цілей реформування окремих елементів або сфер цього сектору. Наприклад, наказ Міністерства внутрішніх справ України щодо створення підрозділів ювенальної превенції у складі Національної поліції, а також затвердження Інструкції, яка визначає організацію роботи, завдання й повноваження цих підрозділів.

Зважаючи на викладене, варто підкреслити, що за таких умов значення цивільного контролю істотно зростає. Пріоритетом діяльності органів державного управління, складових сил оборони та всього суспільства мають стати завдання та питання воєнно-оборонного характеру. Гасла на кшталт «Все для безпеки, все для оборони, все для захисту країни та звільнення тимчасово окупованих територій» повинні втілюватися у вигляді конкретної, систематичної та наполегливої роботи. До цього мають долучатися всі цивільні

суб'єкти, які мають відповідні повноваження та можливість сприяти вирішенню завдань, що виникають у межах воєнного стану.

Президент України та Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України, особливо Законом України від 12 травня 2015 року №389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». Жодні відхилення з позицій «доцільності» неприпустимі, бо це шлях до руйнації правового поля й дезорганізації державного управління, втрати можливостей ефективного використання воєнно-оборонного потенціалу держави [62, с. 11].

У період воєнного стану повноваження таких суб'єктів цивільного контролю, як Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та його представник у справах захисту прав військовослужбовців, суди та органи прокуратури, не можуть бути припинені. Інакше це призведе до підриву системи цивільного контролю з усіма негативними наслідками.

Важливо, щоб як цивільні, так і військові органи (суб'єкти) управління були організаційно і ресурсно до цього готові, і це є одним з важливих завдань як воєнного, так і мирного часу.

3.2. Генерація загальнодержавної програми національно-патріотичного виховання, що базується на автентичності та безпекових потребах

У сучасних геополітичних та безпекових умовах, що оточують Україну, національно-патріотичне виховання набуває все більшого значення у процесі формування українського суспільства як єдиного, згуртованого колективу,

здатного боротися за державність та незалежність. Основним завданням публічного управління в цій сфері є створення сприятливих умов для ефективного патріотичного та громадянського виховання, яке має стати головним фактором формування свідомості теперішніх та майбутніх поколінь, котрі будуть розглядати Україну як основу для власного розвитку, орієнтуючись на гуманізм, соціальний добробут, демократію, свободу та гідність у захисті своєї Батьківщини, в тому числі під час виконання військового обов'язку. В умовах переорієнтації державної політики на мілітаризацію національно-патріотичне виховання виступає ключовим елементом для формування суспільства, здатного здійснювати необхідні дії для забезпечення та захисту основних національних інтересів держави, включаючи охорону територіальної цілісності та суверенітету України.

На жаль, сучасне законодавство не містить детальних положень для визначення поняття «національно-патріотичне виховання». Тому пропонується сформулювати його визначення, виходячи з доктринальних підходів. На основі аналізу наукової літератури, можна запропонувати таке визначення: національно-патріотичне виховання – це комплексна, системна та узгоджена діяльність органів публічної адміністрації, громадських організацій, сім'ї, освітніх установ та інших соціальних інститутів, спрямована на формування та розвиток у громадянах високої патріотичної свідомості, відданості Батьківщині, активності для забезпечення благополуччя народу, готовності виконувати громадянські та конституційні обов'язки, зокрема захист територіальної цілісності та суверенітету України, а також сприяння розвитку держави як правової, демократичної та соціальної одиниці [64, с. 76].

У контексті визначення ролі української автентичності, сучасна політика мілітаризації є необхідним заходом для захисту національних інтересів держави. Проаналізувавши доктринальні роботи щодо значення національної історії та автентичності в процесі побудови суспільства з високим рівнем

національно-патріотичного виховання, можна запропонувати таке формулювання: національна автентичність в умовах мілітаризації державного управління та посилення національно-патріотичного виховання є стабільним уявленням про функціонування та розвиток держави, яке формується під впливом історичних, культурних, соціально-економічних і політичних факторів, зокрема під час зміни напрямку державотворення в процесі мілітаризаційних перетворень.

У сучасних умовах оборонної та безпекової політики, історично-соціальні та політичні чинники відіграють дедалі більшу роль у обґрунтуванні початку процесу мілітаризації та підвищення рівня національно-патріотичного виховання. Це, в свою чергу, позитивно впливає на баланс національних інтересів, особливо в секторі оборони та безпеки, а також на забезпечення прав і свобод громадян під час критичних моментів життєдіяльності держави. Реалізація програми національно-патріотичного виховання підвищує можливість ефективного і збалансованого виконання національних інтересів держави в синергії з інтересами суспільства у різних сферах життя [65, с. 12].

У процесі реалізації мілітаризаційних ініціатив держава повинна обґрунтувати такий підхід, враховуючи соціально-колективну та індивідуальну пам'ять історичних факторів української державності. Важливо узгодити цю політику з аналізом потенційних ризиків для населення, зокрема в контексті соціальних відносин між різними групами, визначити основні цінності громадян і створити єдину стратегію для поширення цієї політики. Лише за таких умов теоретична основа мілітаризаційної політики перетворюється на ефективну практику захисту України не тільки через публічну адміністрацію, а й завдяки підтримці всього суспільства.

З впровадженням адміністративно-правового режиму воєнного стану змінилося ставлення українського суспільства до мілітаризаційних процесів. Оскільки з'явилася необхідність захисту територіальної цілісності та

суверенітету України, державна політика стала розумною відповіддю на збройну агресію з боку РФ. Це гармонійно поєднується з національним відчуттям автентичності та самоідентифікації українського суспільства, адже з історичної точки зору Україна завжди боролася за незалежність і державність [66, с. 307]. Важливо відзначити, що значний вплив на розвиток національно-патріотичного виховання в Україні справила потреба захистити себе, родину і державу від ворога.

Такий природний розвиток національно-патріотичного виховання має стати стимулом для державного управління впроваджувати й поширювати ці заходи на новий рівень. Однак, під час реалізації цих ініціатив виявляються значні недоліки. Однією з основних проблем сучасного стану цієї діяльності є відсутність відповідного законодавчого регулювання. Нажаль, засоби, методи та заходи національно-патріотичного виховання досліджуються переважно на теоретичному рівні і не містять чітких положень щодо розвитку цього напрямку державної виховної роботи. Це негативно впливає на загальний стан цієї сфери, оскільки роз'єднує погляди суспільства та сприяє появі деструктивних дій у критичні моменти функціонування державного механізму, особливо під час воєнного стану та активних бойових дій. Сьогодні необхідно запроваджувати нові підходи до виховання патріотизму як важливої складової українського суспільства через призму історичних факторів [67, с. 58].

Національна історія державотворення України є довготривалим процесом, який включає безліч здобутків, здобутих завдяки національно-патріотичній діяльності громадян. Зважаючи на значний досвід побудови власної державності, цей досвід має стати важливим джерелом і міцною основою для впровадження заходів національно-патріотичного виховання, зокрема серед молоді, яка є ключовою соціальною групою, що визначає майбутнє країни.

З 2014 року особлива увага приділяється вивченню національної автентичності, ідентичності та культури в Україні, насамперед у освітніх

установах. Завдяки збільшеному часу на вивчення історії, української мови та літератури, а також орієнтації навчального процесу на державну мову, що закріплено в Законі України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту», значно зросла загальна патріотична свідомість та гордість за свою країну серед молоді. Проте, через дезінформацію, пропаганду, поширення сепаратистських ідей та масштабну військову агресію з боку РФ, національно-патріотичний стан суспільства зазнав негативного впливу. Це вимагає від органів публічної адміністрації пошуку, інтеграції та впровадження нових методів для досягнення державних інтересів і забезпечення єдності українського суспільства.

З організаційної точки зору, сучасні підходи до визначення системи національно-патріотичного виховання зводяться до підтримки ідеї розвитку української державності як основного та унікального фактора, що сприяє консолідації українського суспільства. Крім того, активно відновлюється історична пам'ять щодо засад побудови та розвитку української держави [68, с. 77]. У контексті дослідження історичних досягнень і їх інтеграції в нову систему національно-патріотичного виховання важливе значення має вивчення історії боротьби українського народу за незалежність, зокрема у ХХ–ХХІ століттях. Це включає різні прояви: ОУН, УПА, дисидентський рух, студентську Революцію на граніті, Помаранчеву революцію, Революцію Гідності, а також соціальні протистояння, пов'язані з агресією на тимчасово окупованих територіях після 2014 року. Однак важливо зазначити, що Конституція України передбачає плюралізм в обранні ідеології, культури та релігії, забороняючи нав'язування конкретних складових державою. Тому процеси національно-патріотичного виховання не повинні обмежувати можливість застосування культурного плюралізму. Досвід державотворення в Україні показує, що примусове впровадження культурного імперіалізму унеможлиблює консолідацію народу, оскільки, зважаючи на демографічні та соціальні характеристики населення, тотальна уніфікація релігії, ідеології та

культури є нераціональною та може призвести до негативних наслідків у національно-патріотичному вихованні старшого покоління [69]. Система державного управління повинна розробити довгострокову стратегію для уніфікації загальнодержавних ідеологічних поглядів населення, не порушуючи історичні та соціально-правові аспекти, і зосереджуючи увагу на розвитку національно-патріотичного виховання як частини національної безпеки. Важливо зазначити, що концепція ідеологічного, культурного та релігійного плюралізму є основою єдності різних народів, національних, демографічних, соціальних та етнічних груп, що проживають в Україні. Навколо загального українського суспільства формуються та впроваджуються ідеї розвитку української державності і громадянства як основних суспільно-державних цінностей. Україна, як держава, забороняє будь-які прояви дискримінації, зокрема мовні, релігійні та ідеологічні, і надає можливість реалізовувати будь-які з цих складових [70, с. 95]. Однак, з точки зору підвищення загального рівня національно-патріотичного виховання, доцільно використовувати тільки національно-державні інструменти для реалізації суспільних відносин, зокрема через освітню діяльність, де українська мова є обов'язковою.

До 2014 року система нормативно-правового та стратегічного планування в галузі національно-патріотичного виховання в Україні не мала чітких і ефективних механізмів регулювання цього сектору державного управління. Освітня система практично не звертала уваги на національно-патріотичне виховання, а категорії «національне» та «патріотичне» іноді сприймалися як застарілі та не відповідні сучасному розумінню державності. Це було зумовлено низкою причин: від політичної діяльності вищого керівництва до старих підходів у русифікації освіти. Серед ключових документів, що безпосередньо або опосередковано впливали на розвиток національно-патріотичного виховання, можна виділити такі: Концепція національної системи виховання 1996 року, Концепція національно-патріотичного виховання 2009 року,

Концепція загальнодержавної програми патріотичного виховання громадян на 2013–2017 роки та Концепція громадянської освіти та виховання в Україні 2012 року. Всі ці концепції були ухвалені до 2014 року, тобто до початку збройної агресії з боку Росії. Після 2014 року система національно-патріотичного виховання в Україні розпочала активний розвиток, зокрема через закріплення відповідних змін у законодавстві.

Сьогодні, коли існує реальна загроза втрати територій і денаціоналізації регіонів, що знаходяться під тимчасовою окупацією, надзвичайно важливо вжити додаткові заходи національно-патріотичного виховання для формування образу нового українця, який шанує та цінує національні цінності державотворення і належність до українського суспільства [71, с. 29]. Серед основних цінностей, що повинні бути в центрі національно-патріотичного виховання, варто відзначити: повагу до державних символів України (герб, прапор, гімн); активну участь у громадсько-політичному житті країни; повагу до прав і обов'язків громадянина, зокрема готовність виконувати військовий обов'язок із захисту України; підтримку української ідеології, яка сприяє єдності суспільства та боротьбі за незалежність. У умовах воєнного стану та мілітаризації процесів державного управління, а також нових викликів національній безпеці, пріоритетним завданням є розвиток військово-патріотичного виховання, що спрямоване на формування бажання захищати Україну, здобувати військові професії та навички [72, с. 50]. Зміст таких заходів повністю відповідає національним інтересам України та має на меті забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішніх загроз. Військово-патріотичне виховання є особливо важливим при роботі з молодим поколінням. Це виховання має бути здійснене комплексно та за єдиним законодавчим підходом, що об'єднує зусилля органів публічного управління, навчальних закладів та громадських організацій, аби підвищити рівень українізації поведінкової моделі молоді.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження дало можливість отримати узагальнюючі положення щодо обґрунтування української автентичності та національної самосвідомості як основи формування публічного управління у сфері оборони України та удосконалення механізмів публічного управління обороною України. Ці положення дали підстави сформулювати відповідні висновки.

1. На основі аналізу наукових розробок доведено, що суб'єкти публічної адміністрації є необхідним елементом системи забезпечення національної безпеки та оборони, оскільки саме держава визначає завдання для суспільства, конкретизуючи його інтереси, і покликана захищати ці інтереси, створюючи механізми їх реалізації. Тому функція забезпечення національної безпеки та оборони є основною функцією держави. Система суб'єктів публічної адміністрації в цій сфері включає органи всіх гілок влади, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, а також громадян і громадські організації, які добровільно долучаються до забезпечення національної безпеки та оборони. Окрему увагу слід приділяти оборонно-промислому комплексу як важливій частині сектору безпеки та оборони, зокрема через розвиток державно-приватного партнерства. Міністерство стратегічних галузей промисловості є спеціалізованим органом публічної адміністрації у сфері безпеки та оборони, відповідальним за стратегічні галузі промисловості.

З урахуванням цього, можна зробити висновок, що публічне управління в оборонній сфері України є комплексом організаційних, правових, політичних і соціально-економічних заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності держави. Це передбачає координацію діяльності державних органів, збройних сил і громадянського суспільства для боротьби з сучасними викликами, включаючи гібридні загрози.

Важливо зазначити, що в умовах кризи або загроз для існування українського соціуму, будь-який суб'єкт публічного адміністрування може стати частиною механізму забезпечення національної безпеки та оборони. Основними ознаками таких суб'єктів є наявність відповідного публічно-правового статусу та організаційно-структурна специфіка їх діяльності. Тому ефективне функціонування сектору безпеки та оборони неможливе без розумної адміністративної та економічної політики, а також якісного виконання публічною адміністрацією своїх управлінських, регуляторних та правозастосовних функцій.

2. Досліджуючи особливості, встановлено, публічне управління в оборонній сфері займає проміжне місце між формуванням оборонної політики та безпосереднім управлінням військами. Це включає управління оборонними ресурсами, кадровими питаннями, створення нових військових посад та впровадження оборонної політики, що вимагає гнучкості та здатності швидко приймати ефективні рішення у разі виникнення непередбачених проблем під час війни. Зараз Україна та стратегічне керівництво Збройними Силами стикаються з численними викликами, кожен з яких має історичне значення для майбутнього країни. Для того, щоб адекватно відповісти на ці виклики, необхідно створити нову систему управління Збройними Силами України в рамках реформ, основою якої мають стати лідери. Серед основних якостей стратегічного лідера, які повинні бути притаманні як військовим, так і цивільним керівникам, виділяються далекоглядність (здатність формулювати «бачення» майбутнього) і здатність організувати цілеспрямовану діяльність підпорядкованої структури.

3. Визначено, що серед основних чинників, які сприяють підвищенню ефективності діяльності спеціалістів у системі публічного управління, можна виокремити: введення можливості організації віддаленої роботи для публічних службовців; спрощення процедур прийому нових працівників; залучення

військових спеціалістів до роботи в військово-цивільних адміністраціях; організацію підвищення кваліфікації фахівців із акцентом на виклики війни. Також позитивний вплив на функціонування публічного управління в Україні мали раніше здійснені процеси децентралізації, які розширили повноваження і відповідальність місцевих органів влади, надавши громадам можливість самостійно вирішувати свої проблеми та контролювати якість публічних послуг.

4. З'ясовано, що у процесі війни українська ідентичність проявилася через героїзм, самопожертву та патріотизм, що охоплюють всі групи населення. Наше дослідження підтвердило значущість війни як складової частини людської природи, оскільки люди схильні до конфліктів та боротьби за ресурси і владу. Ці аспекти можуть бути частинами соціальних та політичних систем, що регулюють війни та конфлікти. У випадку агресії Росії, причини її дій варіюються від психологічних до соціальних та економічних. Відчуття належності до певної нації, як складова національної ідентичності, стало важливим чинником для об'єднання українців, підтримуючи єдність між народом, владою, фронтом і тилом, попри невеликий відсоток колаборантів. Ідентифікація та усвідомлення особистої відповідальності за долю нації стали вирішальними для українців, що опинилися за кордоном. Їх активна громадянська та патріотична діяльність, волонтерство та інформаційна робота в інших країнах свідчать про формування нової політичної культури та сприйняття демократичних цінностей, без яких українську ідентичність складно уявити..

5. Обґрунтовано, що взаємодія між громадянським суспільством та сектором безпеки й оборони визначається створенням правової системи, яка забезпечує участь громадян і їхніх інститутів у діяльності сил оборони та контролі за виконанням їхніх повноважень, спрямованих на захист суверенітету і територіальної цілісності України. Важливе значення в цьому контексті мають

стратегічні комунікації між сектором безпеки й оборони та громадянським суспільством, що за умови належної взаємодії сприяє підготовці держави та суспільства до оборони. Ключовим аспектом цих комунікацій є своєчасність, точність і компетентність інформації, що належить до компетенції Міністерства оборони. Формування довіри до стратегічних комунікацій та отримання зворотного зв'язку від громадянського суспільства важливе для активної участі громадян у питаннях оборонної підготовки. Крім того, усвідомлення спільного історичного досвіду боротьби за свободу формує відчуття спадковості та відповідальності за продовження цієї боротьби, яка сприймається не тільки як захист території, а й як боротьба за право на існування нації.

6. Доведено, що система військово-патріотичного виховання в Україні повинна розвиватися відповідно до реалій сучасного суспільства, державної політики, військових загроз з боку сусідніх країн і базуватися на національних та історичних традиціях народу. Вона має включати сучасні науково обґрунтовані принципи та розробки у сфері озброєнь. Такі системи повинні бути комплексними, спрямованими на формування важливих якостей громадянина нашої країни. Військово-патріотичне виховання повинно стати невід'ємною частиною освітнього процесу в навчальних закладах, здійснюватися систематично та структуровано, з акцентом на постійну бойову готовність захищати свою країну. Організований процес виховання для різних категорій населення має бути спрямований на розвиток військово-прикладних навичок, створення сприятливого психоемоційного клімату та належної фізичної підготовленості до служби в ЗСУ, готуючи молодь до захисту Батьківщини.

7. Проаналізовані проблеми модернізації цивільно-військових відносин та ефективного цивільного демократичного контролю над оборонним сектором України як фактору зміцнення національної самосвідомості дозволяють зробити висновок про необхідність створення Експертного комітету Верховної Ради

України з питань безпеки та оборони. Комітет складатиметься з семи цивільних експертів, які є представниками недержавних громадських організацій (аналітичних центрів, волонтерських, ветеранських та адвокаційних організацій), володіють необхідними компетенціями в сфері безпеки та оборони, а також мають доступ до інформації, що є державною таємницею. Основною метою комітету буде виконання дорадчих та незалежних наглядових функцій. Термін повноважень комітету становитиме три роки, що забезпечить ротацию його членів, стабільність роботи та незалежність від каденцій Верховної Ради України. Члени комітету матимуть право відвідувати засідання Верховної Ради та її комітетів, брати участь у слуханнях, висловлювати експертні думки, відвідувати підрозділи ЗСУ та інші військові формування і органи оборонного сектору. Подальше обговорення має включати процедуру обрання членів комітету, строки та критерії надання допуску. Створення такого комітету є можливим у середньостроковій перспективі. Також зазначено, що виникає потреба в утворенні Національного бюро фінансової безпеки України (служби фінансових розслідувань) як спеціального правоохоронного органу в сфері фінансової безпеки.

8. Доведено, що в умовах активних змін у соціально-політичних поглядах українського суспільства, спричинених збройною агресією Росії проти України, спостерігається швидке зростання національно-патріотичного виховання громадян. Однак до 2014 року такі ініціативи майже не підтримувались на державному рівні, що створило умови для агресора здійснювати приховані дії, спрямовані на підрив єдності українського суспільства, поширення сепаратистських ідей та інших руйнівних елементів, які шкодять українській автентичності. У сучасному контексті основні підходи до національно-патріотичного виховання зводяться до підтримки ідеї розвитку української державності як основного чинника, що об'єднує суспільство, а також до відновлення історичної пам'яті про процеси становлення української держави.

Важливим є також здійснення патріотичного виховання з урахуванням історичних особливостей державотворення. Серед ключових цінностей національно-патріотичного виховання можна виділити: повагу до державних символів України, активну участь у громадському та політичному житті, дотримання прав і обов'язків громадян, готовність виконувати військовий обов'язок, а також орієнтацію на ідеї національної єдності та боротьбу за незалежність. Завдяки таким заходам держава зможе сформувати майбутніх громадян, які матимуть високий рівень національно-патріотичного виховання, що суттєво вплине на захист національної безпеки та інтересів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 04.11.2024).
2. Пухтецька А. А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : монографія. Київ : Юридична думка, 2010. С. 139.
3. Шмідт-Ассман Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адм. права; [пер. з нім.: Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд]. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ : К.І.С., 2009. С. 523.
4. Безzubов Д.О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. Наукові записки. Серія: Право. Вип. 5. 2018. С. 45–49.
5. Колесникова К.О. Публічне адміністрування в Україні: огляд літературних джерел. Теорія та практика державного управління. Вип. 3(42). URL: http://dSPACE.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/11560/1/NMP_172.pdf (дата звернення: 05.11.2024)
6. Патерило І. Адміністративно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. С. 35.
7. Резнікова О. О., Цюкало В. Ю., Паливода В. О., Дрьомов С. В., Сьомін С. В. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. Київ : НІСД, 2015. С. 58.

8. Про національну безпеку : Закон України від 21 червня 2018 року №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 06.11.2024).

9. Чумаченко С. В. Поняття та види суб'єктів забезпечення національної безпеки. Право.ua № 1. 2017. С. 17–21.

10. Ліпкан В. А. Поняття системи забезпечення національної безпеки України. Право і безпека. 2003. № 2(4). С. 57–60.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 07 вересня 2020 року №819 «Деякі питання Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-п> (дата звернення: 06.11.2024).

12. Тулик І. І. Конституційно-правові засади делегування повноважень як форма взаємодії органів публічної влади : дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2016. С. 16.

13. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01 липня 2010 року №2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 06.11.2024).

14. Громадська спілка «Ліга оборонних підприємств України». URL: <http://ldc.org.ua/pro-ligu/>.

15. Про стан виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації». Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 10 липня 2017 року. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/447.html> (дата звернення: 15.11.2024).

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 року №1001 «Деякі питання здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту». URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

17. Про оборону України : Закон України від 5 жовтня 2000 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

18. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2024).

19. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ. 2010. С. 820. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_168_62903572.pdf (дата звернення: 22.11.2024)

20. Лазор О. Д., Лазор О. Я., Юник І. Г. Основи публічного управління та адміністрування : навчально-методичний посібник. Київ : Ліра-К, 2017. С. 267.

21. Статути Збройних сил України. Професіонал, 2022, С. 482 URL: <https://jurkniga.ua/contents/viyskovii-statuti-zbroynikh-sil-ukrayini-.pdf> (дата звернення: 22.11.2024).

22. Пунда Ю. В. Підготовка стратегічного лідера як інвестиція в реформування системи військового управління / Ю. В. Пунда, С. І. Антоненко. Стратегічні пріоритети. 2017. №4. С. 141-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sra_2017_4_17 (дата звернення: 22.11.2024).

23. Бондаренко К. В. Публічне адміністрування національно-безпековою сферою в Україні: теоретичні, правові та організаційні засади: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. С. 404.

24. Молошна О. Особливості формування державно-службових відносин в умовах становлення системи публічного адміністрування в Україні.

URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/2.pdf (дата звернення: 25.11.2024).

25. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. С. 432.

26. Про військово-цивільні адміністрації : Закону України від 03.02.2015 № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

27. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації підвищення кваліфікації державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад за дистанційною формою навчання : наказ НАДС від 18.09.2020 №173-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173859-20#Text> (дата звернення: 26.11.2024).

28. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : наказ МОН від 25.04.2013 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 26.11.2024).

29. Міносян А., Варипаєв О., Юрченко Л. Теорія та практика тоталітарного мислення на зламі століть: українські реалії : збірник наукових праць. Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2021. С. 106.

30. Міносян А. С., Варипаєв О. М. Політика умиротворення агресора в контексті розбудові української держави : Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій. 2021». Харків: ДБТУ. 2021. С. 286.

31. Міносян А., Варипаєв О., Юрченко Л. Російська імперська політика і українське питання : збірник наукових праць. Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2023. С. 130.

32. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.- кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України. 2022. С. 410.
33. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості : Наш Формат. Київ. 2020. С. 192.
34. Ukraine situation Flash Update #30. 16 September 2022 (2022). UNHCR Publication. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/95676> (дата звернення: 30.11.2024).
35. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України: монографія. Київ – Одеса : Фенікс, 2020. С. 376.
36. Про основи національного супротиву: Закон України від 16 липня 2021 року №1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
37. Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді : Указ Президента України від 25.10.2002 № 948/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#top> (дата звернення: 30.11.2024).
38. Василенко С. М. Система патріотичного виховання та її місце в державотворенні сучасної незалежної України. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2015. № 2. С. 14–19.
39. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
40. Остапенко О. І. Військово-патріотичне виховання у системі пріоритетів державної політики. Фізичне виховання в рідній школі. Київ. № 5 (106). 2016. С. 40–43.

41. Нечипоренко Л. А. Фізичне виховання та військово-прикладна підготовка молоді України : навчально-методичний посібник / Л.А. Нечипоренко, Я.І. Олексієнко, В.А. Шахматов, О.П. Верещагіна. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2017. С. 216.

42. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.12.2024).

43. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. С. 29.

44. Остапенко О. І. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» в 2015/2016 навчальному році / О.І. Остапенко, М.Д. Зубалій. Фізичне виховання в рідній школі. 2015. № 6. С. 32–39.

45. Білоцерківець І. П. Національні традиції військово-патріотичного виховання учнівської молоді України. Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу / ред. рада: Бех І.Д. (голова) та ін. Київ : Паливода А .В., 2015. С. 5–8;

46. Зубалій М. Д. Класифікації методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Фізичне виховання в рідній школі. 2015. № 3. С. 36–39.

47. Нечипоренко Л. А. Фізичне виховання та військово-прикладна підготовка молоді України : навчально-методичний посібник / Л.А. Нечипоренко, Я.І. Олексієнко, В.А. Шахматов, О.П. Верещагіна. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2017. С. 216.

48. Пилипчук В. Г., Будаков М. О., Гірич В. М. Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн

Європейського Союзу та Північної Америки) : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2012. С. 56.

49. Авер'янов В. Нове ставлення до прав людини – мета реформування українського права : Юридична Україна. 2005. №5. С. 31–35.

50. Полякова С. Ю. Основи військового управління : навч. посіб. Харків: НУ ЮАУ, 2014. С. 240.

51. Сиченко В. В., Лукашук М. В. Трансформація державного управління в умовах глобальних та євроінтеграційних вимірах. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. 2022. № 5. С. 89–94. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/5_2022/14.pdf (дата звернення: 03.12.2024).

52. Борщевський В., Василиця О., Матвеев Є. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. Держава та регіони. 2022. № 2(76). URL: http://ra.stateandregions.zp.ua/archive/2_2022/5.pdf (дата звернення: 03.12.2024).

53. Масик-Бесова М. З. Інституційна стійкість органів державної влади у забезпеченні національної безпеки України. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. 2024. № 1. С. 122–126. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/21> (дата звернення: 03.12.2024).

54. Шарапов В. С. Формування концепції антикризового менеджменту в умовах воєнного часу. Humanities Studies. 2023. № 14 (91). С. 196–207. URL: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-22> (дата звернення: 03.12.2024).

55. Миколюк А. В. Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. №29. С. 45–48. URL: <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.29.8> (дата звернення: 03.12.2024).

56. П'янковський Г. Демократизація цивільно-військових відносин як фактор створення реального механізму цивільного контролю над військовою сферою. Народна армія. Світогляд. Спецвипуск №25. С. 3–4.

57. Сіцінська М. В. Зарубіжний досвід організації та здійснення цивільного контролю за спецслужбами: постановка проблеми. Державне управління. Інвестиції: практика та досвід. 2017. №6. С. 74–77.

58. Качан Я. В. Адаптивне управління в Україні в умовах війни: проблеми публічної служби. Наукові інновації та передові технології. 2024. №2(30). С. 136–144. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/download/8989/9036> (дата звернення: 03.12.2024)

59. Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 03.12.2024).

60. Царенко О. М. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців Державної прикордонної служби України: монографія. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького. 2013. С. 190.

61. Шаповалова А. М., Новаленко Я. В. Ефективність роботи державних інституцій України з початку та під час агресії рф. The 13th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life» (Manchester, July 6-8, 2022). Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom, 2022. С. 377–384. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=iVSq2EcAAAAJ&citation_for_view=iVSq2EcAAAAJ:MXK_kJrjxJIC (дата звернення: 03.12.2024).

62. Izha M., Kurnosenko L. Публічне управління в умовах викликів воєнного стану. *Public Administration and Regional Development*. 2023. Vol. 19. P. 11–30. URL: <https://doi.org/10.34132/pard2023.19.01> (дата звернення: 04.12.2024).

63. Юхновський, І. Про ідеологію і політику Українського інституту національної пам'яті. *Дзеркало тижня*. № 40. 2007. С 18.

64. Афанасьєв, А. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 Київ. 2005. С. 266.

65. Бондаренко Н. Ідеї українських інтелектуалів як підложжя національно-патріотичного виховання. *Формування громадянської культури в нові українські школі: традиційні та інноваційні практики*. Суми: КЗ Сумськи ОШПО, 2022. С. 12.

66. Задунаськи В. Військова хитрість «Заскочити зненацька» у перших боях запорожців у 1648 р. і кубанських козаків-повстанців під час антибільшовицьких повстань під проводом Ф. Єлісеєва та А. Шкуро навесні 1918 р. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2021. Вип. 30. С. 306–314.

67. Бондаренко Н. Компетентнісно-орієнтоване навчання української мови в закладах загальної середньої освіти Київщини»: науково-практичний семінар із майстер-класами. *Українська мова і література в школі*. 2020. № 4. С. 58–60.

68. Жовтянська В. Психологічні детермінанти амбівалентних проявів націоналізму та патріотизму. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2016. Вип. 9. С. 77–78.

69. Безлюдна Н. Особливості національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. *Збірник наукових праць Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2022. URL: <http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/268057> (дата звернення: 03.12.2024).

70. Бондаренко Н. Формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови. Молодь і ринок. 2019. № 8 (175). С. 94–99.
71. Воропасва Т. Інтегративне осмислення трансформації колективної ідентичності громадян України. *Virtus: Scientific Journal*. 2020. Вип. 49. С. 29.
72. Грабовська І., Талько Т. Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці. *Українознавчий альманах*. 2019. Випуск 25. С. 49–54.